

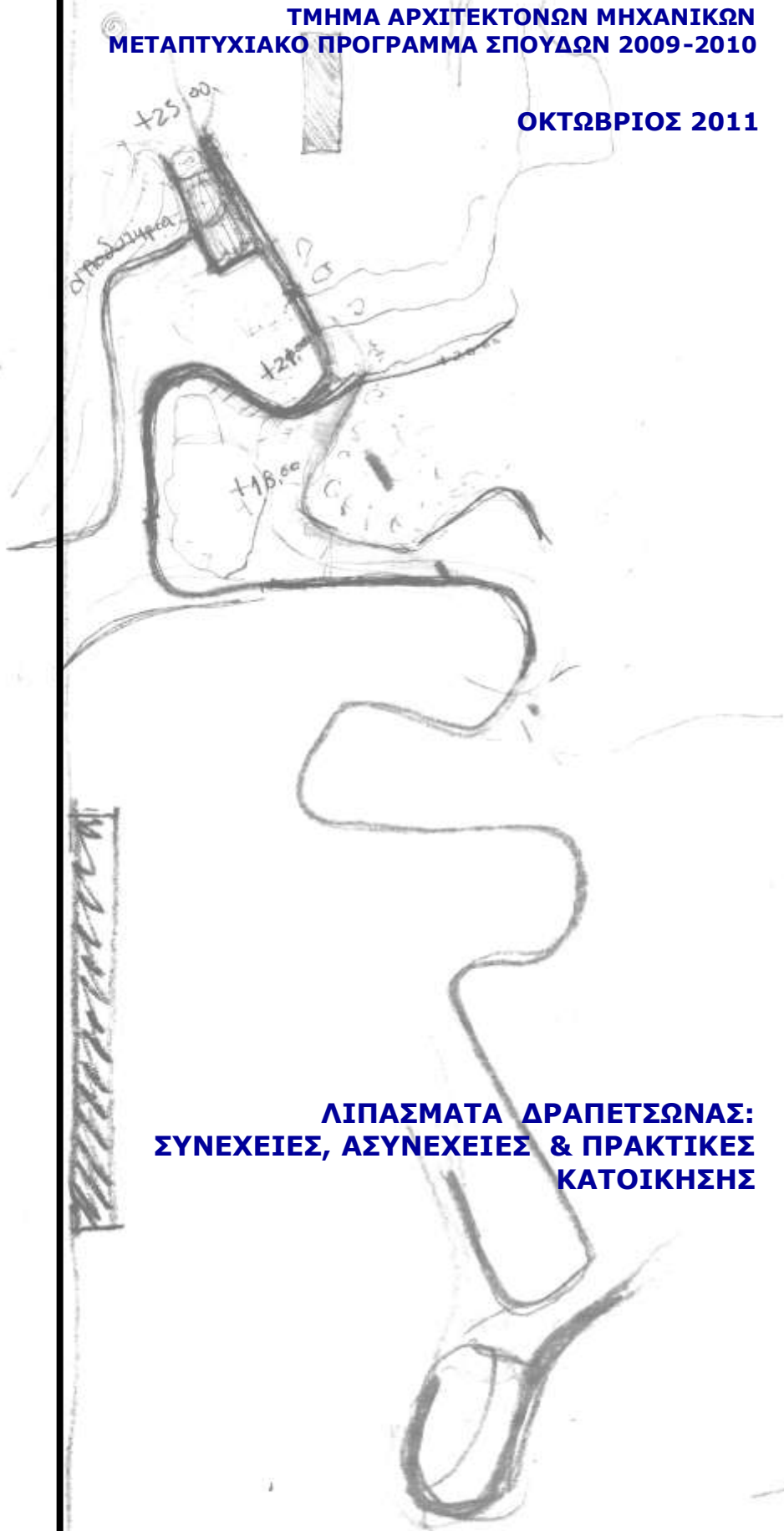
**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ-ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ 2009-2010

**ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ:
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ, ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ & ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ : ΜΑΝΤΖΙΑΡΑ ΕΡΣΗ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΝΗΓΥΡΗΣ- ΕΒΕΛΥΝ ΓΑΒΡΗΛΟΥ**

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2011

**ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ:
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ, ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ & ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ : **ΜΑΝΤΖΙΑΡΑ ΕΡΣΗ**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΝΗΓΥΡΗΣ - ΕΒΕΛΥΝ ΓΑΒΡΙΛΟΥ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ 2009-2010

**ΠΕΡΙΛΗΨΗ
ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ:
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ, ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ & ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ : ΜΑΝΤΖΙΑΡΑ ΕΡΣΗ

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΝΗΓΥΡΗΣ- ΕΒΕΛΥΝ ΓΑΒΡΗΛΟΥ**

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ 2009-2010**

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2011

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

**ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ:
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ, ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ & ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ : ΜΑΝΤΖΙΑΡΑ ΕΡΣΗ

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΝΗΓΥΡΗΣ- ΕΒΕΛΥΝ ΓΑΒΡΗΛΟΥ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Δυτικά του Πειραιά στη λιμενοβιομηχανική ζώνη Δραπετσώνας-Κερατσινίου που σήμερα υπολείπεται, βρίσκεται μία περιφραγμένη εγκαταλελειμμένη **φυσική παραθαλάσσια έκταση 600 περίπου στρεμμάτων**, γνωστή ως **“Λιπάσματα Δραπετσώνας”**, όπου ήταν εγκατεστημένες οι πιο σημαντικές βιομηχανίες της χώρας κατά τον 20ο αιώνα. Πίσω από τη ζώνη, απλώνονται οι δυτικές συνοικίες του Πειραιά, η Δραπετσώνα και το Κερατσίνι, που μετά από έναν αιώνα βιομηχανικής παραγωγής, **διεκδικούν την αποκατάσταση της χαμένης τους σχέσης, τόσο με τη θάλασσα, όσο και με το φυσικό τοπίο.**

Ιστορικά, με εξαίρεση την Ηετιώνεια Πύλη (απομεινάρι των οχυρωματικών έργων του Θεμιστοκλή), η Δραπετσώνα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα δεν ήταν παρά ένα κομμάτι γης χωρίς ιδιαίτερη αξία για τους κατοίκους του Πειραιά. Το παραλιακό μέτωπο διαμορφώθηκε σταδιακά, για να εξυπηρετήσει τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες του λιμένα. Τα Ναυπηγεία Βασιλειάδη (1898-1912) - η πρώτη μεγάλη λιμενική εγκατάσταση και ένα από τα σημαντικότερα έργα της εποχής - υπέδειξαν το δρόμο σε αρκετές ακόμα βιομηχανίες. σημαντικότερη αυτών η Βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων - τα "Λιπάσματα" (1909) - που καθόρισαν το χαρακτήρα της περιοχής, ενώ ακολούθησε το Βυρσοδεψείο (1910), η Α.Γ.Ε.Τ. Ηρακλής (1911) και το Γυψάδικο (1920). Η έλευση των προσφύγων το '22 βρίσκει όλο το θαλάσσιο μέτωπο κατειλημμένο από τις λιμενοβιομηχανικές εγκαταστάσεις.

Στη διαμόρφωση του τοπίου της περιοχής συνέβαλαν **δύο σημαντικοί παράγοντες**, συγκεκριμένα η **παραγωγική διαδικασία και η πληθυσμιακή σύσταση**. Η παραγωγική διαδικασία, όπως συμβαίνει συνήθως, παρά το ότι πρόσφερε θέσεις εργασίας, ήταν αυτή που την ίδια στιγμή δημιουργούσε ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ισχυρού λαϊκού πυρήνα που χαρακτήρισε και χαρακτηρίζει την περιοχή.. Ταυτόχρονα πρόσφυγες, εσωτερικοί μετανάστες αλλά και οι σημερινοί οικονομικοί μετανάστες, παρά τις όποιες μεταξύ τους διαφορές και τα

όποια ξεχωριστά χαρακτηριστικά, σχημάτισαν και σχηματίζουν μία **πολυεπίπεδη ενότητα** κάτω από τον κοινό τόπο. Ενώ πρόκειται για ομάδες με διαφορετική προέλευση, με διαφορετικά χαρακτηριστικά και βιώματα, η εργασία στη βιομηχανία έδρασε ως το **ενοποιητικό στοιχείο** κάτω από το οποίο ενσωματώθηκαν τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία και συμπεριφορές.

Στη διπλωματική αυτή εργασία,

επαναπροσδιορίζονται τα νέα όρια της πόλης με το οικόπεδο της βιομηχανικής αυτής ζώνης, διερευνώνται οι **συνέχειες και οι ασυνέχειες της φύσης και του αστικού ιστού**, αναζητούνται οι

οι **σχεδιαστικοί χειρισμοί που θα εξασφαλίσουν την πρόσβαση προς το παραλιακό μέτωπο** και οι **πρακτικές κατοίκησης, που θα εντάξουν την έκταση αυτή στην καθημερινότητα των κατοίκων** εξασφαλίζοντας τη **βιωσιμότητά** του στο χρόνο.

Σήμερα η πόλη εμπεριέχει *ίχνη από το παρελθόν της*. Είτε πρόκειται για απομεινάρια των βιομηχανικών συνόλων, είτε είναι παλιά μονοπάτια που με την πάροδο του χρόνου έχουν μεταλλαχθεί σε κύριους οδικούς άξονες, είτε είναι προσφυγικές συνοικίες διαφορετικών μεταξύ τους χρονικών περιόδων, ή ακόμα και ίχνη από την κατοίκηση του κλασικού Πειραιά.

Είναι σαφής η **διαφορετική τάξη μεγέθους κλίμακας** που εμφανίζει το

λιμενοβιομηχανικό μέτωπο σε σχέση με την πόλη. Οι μονάδες της βιομηχανίας, οι καμινάδες τα τσιμεντένια “μπλόκα” που λειτουργούν ως κυματοθραύστες, είναι τεράστια σε σχέση με τα κτίσματα της πόλης. Τα δε κρουαζιερόπλοια, δίνουν την αίσθηση μιας **πλωτής πολιτείας** που μερικές φορές μπλοκάρουν τη θέα από την στεριά.

Η πρώτη επαφή με τη βιομηχανική περιοχή του λιμανιού **πραγματώνεται μέσα από το βλέμμα**. Στη διπλανή αεροφωτογραφία, δεσπόζει σε πρώτο πλάνο η λιμενοβιομηχανική ζώνη, με τον επιβατικό λιμένα στο κέντρο, το λοφίσκο της Ηετιώνειας Πύλης (απομεινάρι των οχυρωματικών έργων του Θεμιστοκλή) στα δεξιά, ενώ αριστερά το γυμνό τοπίο, είναι ότι απέμεινε από το βιομηχανικό συγκρότημα των λιπασμάτων. Πίσω από το λοφίσκο, βρίσκονται οι προσφυγικές πολυκατοικίες (κατασκευή 1986), που χτίστηκαν για να καλύψουν την ανάγκη στέγασης των εργαζομένων στις βιομηχανίες της περιοχής.

Προσεγγίσαμε το θέμα, αναζητώντας τις οπτικές συνέχειες ή ασυνέχειες, **τόσο από την στεριά όσο και από τη θάλασσα**.

Εστιάζοντας στις ορατότητες από τον παραλιακό άξονα προς τη θάλασσα, κινούμενοι από τον Πειραιά προς την περιοχή, παρατηρήσαμε ότι, λόγω της

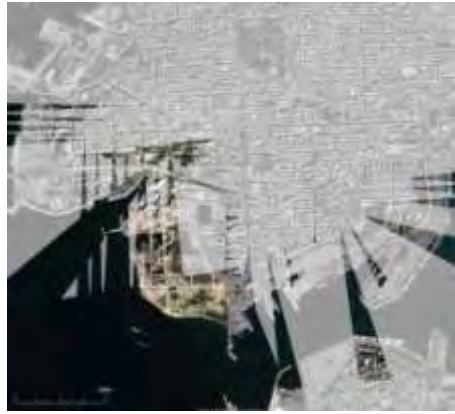
διέλευσης του άξονα κάτω από το έδαφος σε διάφορα σημεία της διαδρομής, **η πρόσληψη του τοπίου είναι μάλλον αποσπασματική** και περιορισμένη σε διαδοχικές εικόνες που όμως, παρά το ότι παρουσιάζουν εικονογραφικό ενδιαφέρον, δεν βοηθούν στη συγκρότηση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας του τοπίου. Σε αντίθεση με την παραλιακή διαδρομή, η **θαλάσσια προσέγγιση** είναι αυτή που **ανασυνθέτει τις παραπάνω εικόνες μέσα από μία μετωπική καταγραφή**. Μία καταγραφή στην οποία τα δύο φυσικά στοιχεία - η θάλασσα και το όρος Αιγάλεω - περιβάλλουν το δομημένο χώρο. Καταλήξαμε ότι **“τρία επίπεδα βάθους”** διακρίνονται από το νερό: το παραλιακό μέτωπο, η πόλη και τέλος το όρος Αιγάλεω (**οριζόντιες συνέχειες**), τα οποία διακόπτονται κάθετα (**κάθετες διακοπές**) από τα βιομηχανικά τοπόσημα (καμινάδες, σιλό, βιομηχανικά κτίσματα).

Την ίδια αποσπασματική εικόνα, λαμβάνουμε και από τους δρόμους της πόλης, που συνορεύουν με την άκρη της πρώην βιομηχανίας. Η θέαση από τα σημεία αυτά προσφέρει **μακρινές φυγές προς τη θάλασσα** και τις απέναντι ακτές, ενώ το λιμενοβιομηχανικό μέτωπο φανερώνεται ελάχιστα, κυρίως λόγω των κλίσεων του εδάφους και της κοντινής απόστασης προς τα σημεία λήψης.

Ο άξονας που διασχίζει τον χώρο από κάτω του, αυτομάτως ενώνει τη γη με την πόλη, καθιστώντας την περιοχή την **εν δυνάμει πρόσβαση της πόλης στη θάλασσα**.

Αν επικεντρωθούμε στο άνω όριο του οικοπέδου, διαπιστώνουμε, ότι είναι ένα εμπόδιο για τους πολίτες στο μεγαλύτερο

μέρος του, τόσο οπτικά όσο και πρακτικά, καθώς τα προσβάσιμα σημεία εισόδου, δεν είναι ευκρινή στον περαστικό. Αξίζει να σημειώσουμε επίσης, το φράκτη-τείχος του γηπέδου ποδοσφαίρου ύψους 3 m, που καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του μετώπου και των βιομηχανικών τοποσήμων, τον

υδατόπυργο, καθώς και το κτίριο Κανελλοπούλου, που σημάδεψαν την διαδρομή εισόδου στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις των λιπασμάτων. Τα όρια του χώρου φτάνουν μέχρι το λιμάνι, όπου υπάρχει και άλλη μια είσοδος που βρίσκεται δίπλα στο βιομηχανική ταινία μεταφοράς.

Παρατηρήσαμε ωστόσο **δύο σημαντικούς οδικούς άξονες**: την λεωφόρο Εθνικής Αντιστάσεως και την οδό Κωστή Παλαμά, που

διασταυρώνονται στον υδατόπυργο με σαφή ορατότητα προς τη θάλασσα. Ο πρώτος, μας **απομακρύνει από το οικόπεδο** προς τις εργατικές πολυκατοικίες και έξω από τα όρια του Δήμου, ενώ ο δεύτερος μας

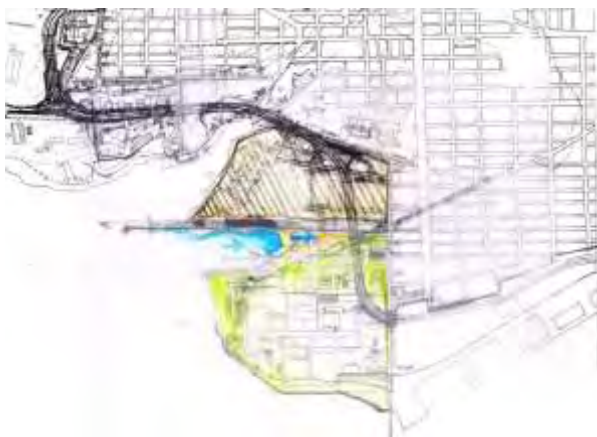
οδηγεί από τις προσφυγικές πολυκατοικίες στο οικόπεδο. Η **δυναμική λοξή χάραξη** του πρώτου "οδηγεί" το βλέμμα από τον υδατόπυργο προς την καμινάδα στο βάθος του οικοπέδου

και τη θάλασσα, ενώ ο δεύτερος που είναι κάθετος, ακολουθεί τον κάρναβο της πόλης και η **οπτική φυγή που προσφέρει προς το νερό είναι άμεση**.

Η πρόταση βασίστηκε στη **νοητή συνέχεια αυτών των σημαντικών οδικών αξόνων**, μέσα στο οικοπέδο. Χαράζοντας τις δύο αυτές γραμμές, παρατηρούμε ότι οριοθετούν το λιμανάκι των σφαγείων και τέμνουν το οικοπέδο σε τρία μέρη. Η κάθετη γραμμή μεταφράστηκε συνθετικά ως το **νέο "σκληρό όριο" της πόλης** σε σχέση με το οικοπέδο και δηλώνει το **άμεσο κατέβασμα της πόλης προς τη θάλασσα**. Η λοξή, επειδή μας στρέφει προς το κομμάτι του οικοπέδου που έχει "ήπιο κατέβασμα", μεταφράζεται ως μια **ελεύθερη πορεία** μέσα στο οικοπέδο και αποδόθηκε σαν μία **μονοκονδυλιά**, ένα "χαλαρό όριο", όπου **περίπατος και φύση γίνονται ένα**.

Το "σκληρό όριο" περικλείει το κομμάτι του οικοπέδου αριστερά του, και το αποδίδει στην πόλη δημιουργώντας μια **"αστικοποιημένη φύση"** -η έκταση αυτή φιλοξενεί parking, αθλητικές εγκαταστάσεις και οργανωμένους χώρους πράσινου. Το υπάρχον γήπεδο απομακρύνεται και στη θέση του, δημιουργείται πλάτωμα που "ανοίγει" το οικοπέδο προς το μέτωπο της πόλης, με μόνους **"σηματοδότες"**, τον υδατόπυργο και το κτίριο Κανελλοπούλου που μετατρέπεται σε δημόσια βιβλιοθήκη. Το κομμάτι του οικοπέδου που αλληλεπιδρά με την **ελισσόμενη διαδρομή**, λειτουργεί ως μία **«αλώβητη φύση»**, που ενισχύεται με αλμυρίκια, πεύκα και θάμνους (είδη που υπάρχουν ήδη μέσα σε αυτό) και στην ουσία αποτελεί ένα θεματικό βιομηχανικό πάρκο, που περιλαμβάνει τα διατηρούμενα βιομηχανικά κτίσματα και ένα νέο υπαίθριο χώρο συναυλιών που δημιουργείται στη θέση του κεντρικού εγκαταλελειμμένου κτίσματος δίπλα στην καμινάδα.

Η κεντρική ιδέα ολοκληρώθηκε από δύο ακόμη παράγοντες.

Ο ένας πηγάζει από την έντονη επιθυμία που μας προκαλεί η περιοχή για **κολύμπι** στον Σαρωνικό, παρότι είναι ακατάλληλη γι' αυτό εξαιτίας της μόλυνσης, ενώ ο δεύτερος από την ανάγκη να συγκεντρώσουμε ευχάριστες και χαλαρωτικές **χρήσεις** εντός του οικοπέδου που εξαλείφουν τις πρόσφατες μνήμες της βιομηχανικής ρύπανσης.

Η πρόταση περιλαμβάνει :

A) την **κατηφορική πορεία προς τη θάλασσα** και τη δημιουργία ενός **κοινοτικού κέντρου** που αναπτύσσεται βαθμιδωτά στο σκληρό όριο και συνδιαλέγεται μαζί του.

B) τη δημιουργία ενός **δικτύου από υπαίθριες πισίνες**, που σε συνδυασμό με την ελεύθερη πορεία θυμίζει ένα **εσωτερικό "κύμα"** στη στεριά.

Όσον αφορά στο κτίριο, **τρεις κάθετες "μαχαιριές"** στο τοπίο μεταφράζονται αρχιτεκτονικά σε **δομικά τοίχια**, που συνθέτουν τους κλειστούς και τους υπαίθριους χώρους. Οι δύο είναι τοίχοι του κτιρίου, ενώ ο τρίτος είναι αυτός που συγκρατεί το χώμα του γκρεμού. Ο τελευταίος αποτελεί ουσιαστικά το ίχνος της γραμμικής κατηφορικής πορείας. Στην κατασκευαστική επίλυση, οι τρεις αυτές "μαχαιριές" αποδίδονται με διαφορετικό τρόπο: οι μεν δύο του κτιρίου αποκτούν γραμμικά ανοίγματα (με πύκνωση και αραιώση κατά τόπους) οπότε ελαφραίνουν σε όψη, ενώ αυτός της πορείας αποδίδεται συμπαγής και ενιαίος.

Η μάζα του κτιρίου **εμβολίζεται** από δομικά στοιχεία διαφορετικής διεύθυνσης και φόρμας, που εξελίσσονται σε **πλατώματα** που διακόπτουν την υπαίθρια γραμμική πορεία.

Δημιουργούνται **τέσσερα επίπεδα**. Το πρώτο φιλοξενεί εκπαιδευτικά προγράμματα που σχετίζονται με την υποκριτική τον χορό, την κεραμική, την ζωγραφική και την χαρακτηριστική. Το αμφιθέατρο και η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων δίνουν την δυνατότητα διαλέξεων και διαφόρων κοινωνικών εκδηλώσεων. Στο δεύτερο επίπεδο αναπτύσσονται οι χρήσεις που σχετίζονται με τα σπορ, όπως: γιόγκα, αεροβική, σκουός, ορειβασία κλπ. Στο τρίτο επίπεδο τοποθετείται αίθουσα

παγοδρομίου. Το τελευταίο είναι η είσοδος του υψηλότερου τμήματος του κτιρίου, που περιλαμβάνει μια έκθεση με γλυπτά στο ισόγειο, χώρο διημέρευσης ταξιδιωτών και ένα εστιατόριο στους τελευταίους ορόφους.

Το κτίριο περιλαμβάνει τις ακόλουθες συνθετικά αρχιτεκτονικές αποφάσεις:

α) λειτουργεί ως μια **“μαχαιριά”** στο τοπίο,

β) η κατηφορική πορεία **“σκάβει”** το **έδαφος** δημιουργώντας τα επίπεδα του κτιρίου,

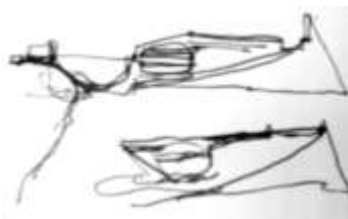
γ) ο ψηλός όγκος του κτίσματος λειτουργεί ως **φάρος στο τοπίο**, όπου μπορεί κανείς να δει την πόλη από τη θάλασσα,

δ) η τοποθέτηση του κτιρίου πάνω στο βράχο, αποτελεί μια **“συνθετική μεταφορά”** της **οχυρωμένης διάταξης** της Δραπετσώνας ως προς το λιμάνι.

Η καμπυλόμορφη “χαλαρή” πορεία αποκτά πλάτος 5 μέτρων και κινείται γύρω από τις πισίνες, που τοποθετούνται στα κοίλα τμήματά της. Εμπλουτίζεται και με άλλες καμπύλες, που ξεδιπλώνονται από την αρχική και διαμορφώνουν τα όρια των πλαζ σε σχέση με το έδαφος.

Σημασία δόθηκε στην κλίση του εδάφους και στη φορά των καμπυλών, που όρισαν το τελικό της σχήμα της καμπύλης και **“αύξησαν”** την **έντασή της**. Ο χειρισμός του εξωτερικού τοιχίου που ακουμπά στον γκρεμό έγινε με δύο τρόπους: στις πλαζ “φουσκώνει” προς τα έξω, ενώ κάτω από τις πισίνες κάμπτεται προς τα μέσα, δίνοντας την αίσθηση ενός “μπαλκονιού” στο κενό.

Η επέμβαση προσπαθεί να **εγκαινιάσει** μία νέα προοπτική τη δημιουργία μιας **εκπαιδευτικής κοινότητας** με **συλλογικό όραμα** και **ομαδική δουλειά**, με κεντρικούς άξονες τον συνδυασμό **πρακτικής και θεωρητικής γνώσης**, τη **σχέση με τη φύση**, την **άμεση επαφή με τη γη και το νερό** και τη **σχέση των αρχιτεκτονημάτων με τον τόπο**, την ιστορία του και τη δυναμική της θέσης του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός Α., Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1998
- Κλουτσινιώτη Ο. & Μεσαρέ Σ.Σ., Χωροταξική-πολεοδομική μελέτη ανάπλασης της βιομηχανικής περιοχής στα όρια του Δήμου Δραπετσώνας, στοιχεία για την τροποποίηση του Γ.Π.Σ., πρώτη έκθεση, έκδοση του Δήμου Δραπετσώνας, Αθήνα 2006α
- Κλουτσινιώτη Ο. & Μεσαρέ Σ.Σ., Χωροταξική-πολεοδομική μελέτη ανάπλασης της βιομηχανικής περιοχής στα όρια του Δήμου Δραπετσώνας, Τεύχος 1, Χωροταξική Μελέτη – Πολεοδομική Προμελέτη, έκδοση του Δήμου Δραπετσώνας, Αθήνα, (2006β)
- Μπελαβίλας Ν. & Αγριαντώνη Χ., Ιστορικός Βιομηχανικός Εξοπλισμός στην Ελλάδα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ/Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα
- ΟΡΣΑ, «Μελέτη τροποποίησης των Γ.Π.Σ. Δραπετσώνας-Κερατσινίου ως προς την παραλιακή λιμενοβιομηχανική ζώνη», Έκδοση του ΟΡΣΑ, Αθήνα (1996)
- Παπαγιάννης Θ. και Συνεργάτες ΑΕΜ, Ανάπτυξη παραθαλάσσιας περιοχής Δραπετσώνας-Κερατσινίου. Πολεοδομική Μελέτη – Έκθεση Α΄ φάσης, Αθήνα 2005
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Αθήνα 1998, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π./ Εκδόσεις Οδυσσεάς
- Λιγδιανός Α., «Νέο πάρκο στο λιμάνι», άρθρο στην εφημερίδα Realnews, Κυριακή 8 Νοεμβρίου 2009
- Μπελαβίλας Ν., «Λιπάσματα Δραπετσώνας. Σύντομο χρονικό μιας απώλειας», στο Ανώνυμη ελληνική εταιρία χημικών προϊόντων και λιπασμάτων (1909-1993), Λιπάσματα Δραπετσώνας, Αθήνα 2007, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Σπυριδάκης Μ., «Απασχόληση και ανάπτυξη στην παράκτια πόλη. Η περίπτωση των λιπασμάτων Δραπετσώνας», στο Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις, Νήσος, Αθήνα 2009
- Μπαλαμπανίδης Δ., «Αναπλάσεις σε παράκτιες λιμενοβιομηχανικές ζώνες. Το παράδειγμα των λιπασμάτων Δρα[ετσώνας]», Μεταπτυχιακή Σπουδαστική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β΄ Πολεοδομία-Χωροταξία, Αθήνα 2009
- Τσαδάρη Σ., «Ανάπλαση στη λιμενοβιομηχανική ζώνη της Δραπετσώνας» Μεταπτυχιακή Σπουδαστική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β΄ Πολεοδομία-Χωροταξία, Προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα, Αθήνα 2007-08
- Μπίρης Τ., Αρχιτεκτονικής σημάδια και διδάγματα -στο ίχνος της συνθετικής δομής, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996
- Fairbrother N., New lives new landscapes, The architectural Press, London 1971
- IFLA Symposium, Art and landscape, Panayiotis and Effie Michellis foundation, Athens 1998
- Lorzing H., The nature of Landscape, 010 Publishers, Rotterdam 2001

- Νικολαΐδου Σ., Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993
- Trinder B., The making of the Industrial Landscape, Phoenix Giant, London 1982
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό ίδρυμα Ερευνών, Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π./Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1998
- Βορεάκου Μ., Μουγγολιά Α., Δραπετσώνα: Πολλαπλές αναγνώσεις ενός βιομηχανικού τοπίου, Διάλεξη 9^{ου} εξαμήνου, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα 2003
- Ευαγγελίδου Μ., Πάλλα Α., Πρόγραμμα ανάπλασης λιμενοβιομηχανικής ζώνης Δραπετσώνας και Κερατσινίου, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, Αθήνα 2001
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής/Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, Αθήνα Μεσογειακή Πρωτεύουσα, Στρατηγικές και προτεραιότητες του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας/Αττικής 2021, Αθήνα 2011
- Μιχαηλή Λ., Πειραιάς. Από το Πόρτο Λεόνε στη Μαγχεστρία της Ανατολής, Γαλάτεια, Αθήνα 1993
- Τσοκόπουλος Β., Πειραιάς 1835-1870- Εισαγωγή στην ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, Εταιρεία Οικονομικής και κοινωνικής Ιστορίας της Ελλάδας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Λιάλιος Γ., «Στη Δραπετσώνα πια θα έχουμε ζωή», http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/w_articles_civ_1197850_03/09/2006_196238
- Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, <http://www.yen.gr/yen.chtm?prnbr=31350>
- Πρωτοβουλία Αγώνα για Ενιαίο Άλσος, <http://eniaioalsos.blogspot.com/>
- Γιόγιακας Π., Τα Νέα, Δραπετσώνα: Μητροπολιτικό Πάρκο 660 στρεμμάτων θα γίνει στα Λιπάσματα <http://ellas2.wordpress.com/2010/05/31/>
- Greekscapes, Δραπετσώνα: Το σύγχρονο τοπίο μίας πρώην βιομηχανικής περιοχής, <http://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/2010-01-21-18-38-00/101/115-drapetsona.html>

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ

- Παπαγιάννης Θ. και Συνεργάτες ΑΕΜ, Ανάπτυξη παραθαλάσσιας περιοχής Δραπετσώνας-Κερατσινίου. Πολεοδομική μελέτη – Έκθεση Α' φάσης, Αθήνα 2005

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE ENGINEERING
POSTGRADUATE PROGRAM 2009-2010

EXECUTIVE SUMMARY

**« DRAPETSONA'S FERTILIZERS »:
CONTINUITIES, DISCONTINUITIES &
PRACTICES OF HABITATION**

POSTGRADUATE STUDENT : **ERSI MANTZIARA**
TUTORS : **KOSTIS PANIGIRIS- EVELYN GAVRILOU**

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE ENGINEERING
POSTGRADUATE PROGRAM 2009-2010

EXECUTIVE SUMMARY

**« DRAPETSONA'S FERTILIZERS »:
CONTINUITIES, DISCONTINUITIES &
PRACTICES OF HABITATION**

POSTGRADUATE STUDENT : **ERSI MANTZIARA**
TUTORS : **KOSTIS PANIGIRIS- EVELYN GAVRILOU**

EXECUTIVE SUMMARY

West of Piraeus ,in the industrial harbor zone Drapetsona – Keratsini ,that today poorly functions, is a **fenced abandoned coastal area** of about 600 acres, known as «Drapetsona’ s Fertilizers », where once were settled , the most important industries of the country, during the 20th century. Behind the zone, are spread the Western districts of Piraeus, Drapetsona and Keratsini, which after a century of industrial production, **stand up for the restoration of their lost relationship, with the sea and the natural landscape.**

Historically, with the exception of Ietioneia Gate (reminiscent of the fortifications of Themistocles), the Drapetsona until the late 19th century was nothing but a piece of land without a special value for residents of Piraeus. The coast front was gradually formed, to serve the growing needs of the port. Shipyards Vassiliadis (1898-1912) - the first major port facility and one of the major projects of the time - pointed the way to several other industries. The most important of these, the Phosphoric Fertilizers Industry - the "Fertilizers" (1909) - which defined the character of the area, followed by Tannery (1910), the A.G.E.T. Hercules (1911) and Gypsum Industry (1920). The arrival of refugees in '22 finds the entire coastline occupied by industrial-harbour facilities.

Two major factors have contributed to the shaping of the landscape: the production process and population composition.

The production process, offered jobs ,but at the same time, created unhealthy working and living conditions, thus creating a strong popular core that marked the region.

At the same time refugees, internal migrants and today's economic migrants, despite their differences and their special features, formed and form a layered unit referring to the common place. Although those groups had different backgrounds, with particular characteristics and experiences, working in the industry acted as a unifying element that combined different cultures and attitudes.

In this diploma thesis, we are trying **to redefine the new boundaries of the city with the site,** we investigate the

«continuities» and the «discontinuities» between nature and the urban fabric, we seek for the designing manipulations, that will **ensure access to the seafront** and the **practices of habitation**, that will integrate the area into the daily life of the dwellers, reserving its **viability in time**.

Today the city contains **traces of the past**. Whether it's remnants of industrial assemblies or old trails that over the years have mutated into main roads, or refugee settlements of different time periods, or even traces of habitation of Piraeus.

There is a clear **difference in scale** between the industrial-harbour front and the city. The units of industrial chimneys, the concrete "seablocks" that

act as breakwaters, are huge in relation to the buildings of the city. The cruise ships give the impression of a «**floating city**» that sometimes blocks the view from the shore.

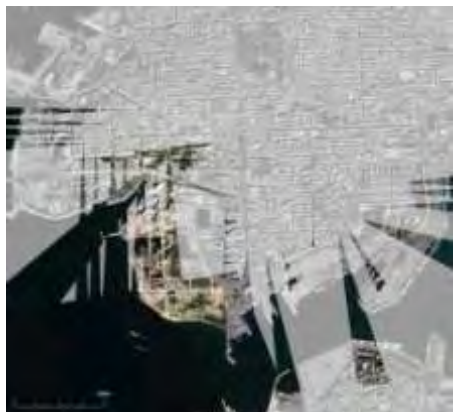
The visual contact, is the first contact with the industrial harbour area-in the adjacent aerial photo, the seafront dominates in the foreground, with the passenger port in the center, the mound of Ietionias Gate (relic of the fortifications of Themistocles) on the right and on the left the barren landscape, which is the remain of the industrial complex of fertilizers. Behind the mound stands the refugee complex buildings (constructed 1986), built to cover the housing needs of the workers in the industries of the region.

We started our research, seeking for the optical continuities or discontinuities, both from the shore and the sea. Focusing on the visibilities from the coastal axis to the sea, moving from Piraeus to the area, we noticed

that, due to the crossing of the axis underneath the ground at several parts of the route the recruitment of the site is rather fragmented and limited in successive pictures, without giving us an integrated portrait of the landscape. **Unlike the coastal path, sea- approach is the one that reconstructs the above images, through a direct recording – a recording in which the two natural elements, the sea and mountain Egaleo, surrounding the structured space.** We reached that «three depth levels» are distinct from the water: the waterfront, the city and the mountain Egaleo in the background (**horizontal continuities**), which are interrupted (**vertical discontinuities**) from the industrial landmarks (chimneys, silos, facilities).

The same fragmented image, we acquire from the streets of the city bordering the edge of the former industry. Visibility from these points, provide distant «escapes» to the sea and the adjacent shores, while the industrial-harbour front, barely disguise, due to steep terrain and the close distance of the points received.

The axis that crosses the site underneath it, automatically joins the land with the city, establishing the area as the potential «city access» to the sea. Concentrating on the upper limit of the plot, we ascertain that it is a stumbling block for the citizens in its largest part, both visual and practical, as the accessible entrance parts, are not clearly indicated to the passenger. We note down, the fence-wall of the football court which is 3 m height and occupies a huge part of the front and the industrial landmarks, the water tower and Kanelopoulou building, that marked the way in, to the industrial facilities of fertilizers. The boundary of the site comes up to the port, where there is another entry next to the industrial carriage tape.

We noticed however, two important roads intersecting in the water tower: the «National Resistance» avenue and «Costi Palama» str., with clear visibility to the sea. The first, draw us off the plot and

leads us to the refugee complex and outside the borders of the municipality, while the second, comes from the refugee complex to the area of fertilizers.

The dynamic oblique alignment of the first, leads the eye from the water tower to the chimney at the back of the land and sea– the second is vertical, following the city's grid and the visual escape is direct. **The proposal was based on the imaginary sequel of these important road axes, within the plot.** Tracing these two lines, we notice that they delimit the small port of slaughterhouse and intersect the area in three parts –**the vertical line ,was synthetically translated as the new «hard limit of the city»** and indicates

the direct downloading of the city to the sea - **the oblique, due to the fact** that turns our attention to the part of the land which has a smooth slope, **is translated as a free serpentine course in the site and attributed as a stroke of the pen, a « loose limit »**, where walk and nature become one.

The hard limit encloses the upper left piece of the land area and «returns» it to the city – there we create an «**urbanized nature**». This area hosts parking, sport facilities and organized plantings spaces. The existing stadium is removed and in its place, a plateau is created that «opens» the plot towards the front of the city, with the only obstacles or rather «signals», the water tower and Kanellopoulou building that slip into a public library. **The piece of land that interacts with the serpentine route, acts as an «unharméd nature»**, strengthened with tamarix trees , pine trees and bushes(plants that already exist in the area) and is essentially a thematic industrial park, that includes the industrial relics (chimney, silo)and a new outdoor concert venue in the position of Central abandoned building next to the chimney.

The original idea was reinforced by two further factors.

One stems from the fact that the location of the site, creates a strong desire to swim in the Saronic Gulf, although the water is seriously contaminated.

The second comes from the need to collect within the area pleasant and relaxing uses that will eliminate the recent unpleasant memories of industrial pollution.

The proposal includes:

A) the downhill towards the sea and the creation of a Community Centre that develops in stepped levels on the hard limit.

B) the creation of a network of outdoor swimming pools, that in combination with the serpentine path, resembles to an «internal wave» ashore.

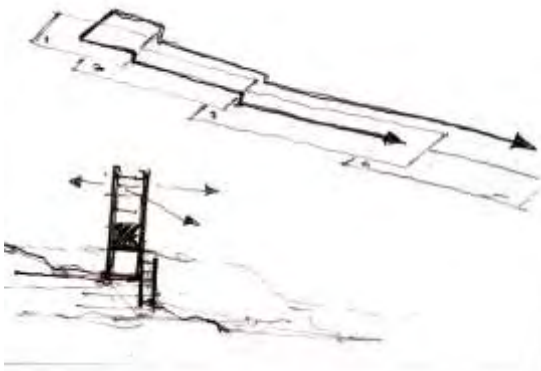
Regarding the building, three «vertical stabs» are translated synthetically into structuring walls, constituting enclosed and open spaces. The one that holds the cliff, is the trace of the linear downhill course. In the construction proposal, the walls of the building appear lighter than the wall of the linear beam that holds the soil

The building mass is pierced by structural elements of different directions and forms, which develop the plateau interrupting the external linear course. Four levels are created-The first level hosts educational programs related to drama, dance, pottery, painting and printmaking. The amphitheatre and the multi-purpose room give way to

speeches and various social events. At the second, uses that have to do with sports are developing, such as yoga, aerobics, squash, mountaineering - at the third, there is an ice-skating rink and the last level, is the entrance for

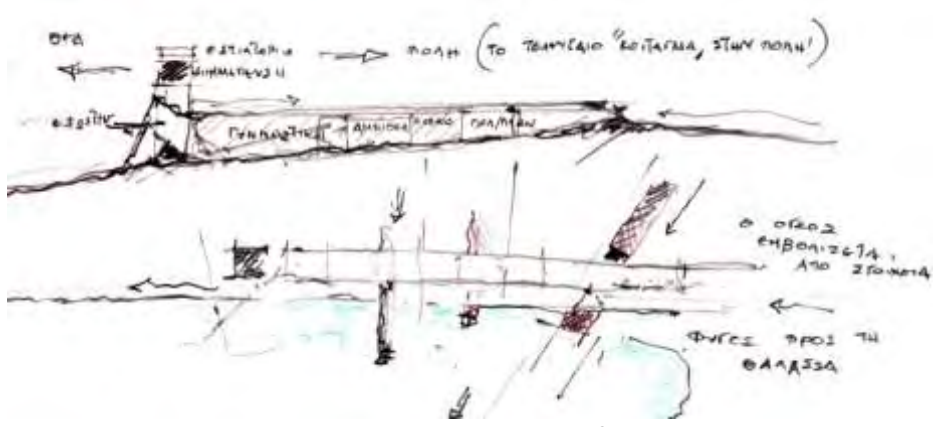
the tallest part of the building, which encloses a display of sculptures on the ground floor, a living room for travelers and a restaurant on the upper floors.

The building encompasses the following synthetic architectural decisions:

- a) Acts as a «stab» in the site,**
- b) The downhill course « is digging» the ground creating levels of the building,**
- c) The tall volume of the structure works as a lighthouse in the landscape, where one can see the city from the sea,**

d) The placement of the building on the rock is a «synthetic transfer» of the fortified layout of Drapetsona over the port.

The serpentine loose course, with a width of 5 m, «moves» around the pools, which are installed in its hollow sections. Other curves, unfolding from the initial one, are forming the boundaries of the beaches in relation with the ground. Importance was given to the slope of the ground and the direction of the elevation contours of the soil.-These factors, designated the final shape of the main curve and increased its tensile.

The treatment of external wall on the side of the cliff, was attributed in two ways – where the wall surrounds areas of the beach, «swells» outwards, while under the swimming pools is bent inwards, giving the impression of a «balcony» over the gap.

This intervention attempts to open a new perspective; the creation of an educational community with a collective vision and teamwork and main concept the combination of practice and theoretical knowledge; the relationship with nature; the direct contact with land and water and finally the relation of the architectural structures with the area, its history and the dynamics of its location.

**«ΛΙΠΑΣΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ»:
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ, ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ & ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

<i>Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ</i>	<i>σελ. 2</i>
<i>ΣΕΝΑΡΙΑ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ</i>	<i>σελ. 4</i>
<i>Ο ΤΟΠΟΣ</i>	<i>σελ. 8</i>
<i>ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΟΙ ΑΞΟΝΕΣ</i>	<i>σελ. 11</i>

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΠΙΟΥ

<i>ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΧΡΟΝΟΥ</i>	<i>σελ. 14</i>
<i>ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ</i>	<i>σελ. 18</i>

**ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ**

ΑΝΑΛΥΣΗ

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ

<i>ΟΡΙΑ</i>	<i>σελ. 21</i>
<i>ΕΜΒΕΛΕΙΑ</i>	<i>σελ. 21</i>
<i>ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ</i>	<i>σελ. 22</i>
<i>ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ</i>	<i>σελ. 23</i>
<i>ΚΛΙΜΑΚΑ-ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ</i>	<i>σελ. 24.</i>
<i>ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑ</i>	<i>σελ. 25</i>

**ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑΚΟΙ ΧΕΙΡΙΣΜΟΙ-
ΕΠΙΛΥΣΗ**

<i>ΕΝΤΑΞΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ</i>	<i>σελ. 27</i>
<i>ΚΑΤΕΒΑΣΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΝΕΡΟ</i>	<i>σελ.28</i>
<i>ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ</i>	<i>σελ.31</i>

**ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ
ΚΕΝΤΡΟΥ**

σελ.35

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δυτικά του Πειραιά, στην λιμενο-βιομηχανική ζώνη Δραπετσώνας-Κερατσινίου που σήμερα υπολείπεται, βρίσκεται μια περιφραγμένη εγκαταλειμμένη φυσική παραθαλάσσια έκταση 600 περίπου στρεμμάτων, γνωστή ως **“Λιπάσματα Δραπετσώνας”**, όπου ήταν εγκατεστημένες οι πιο σημαντικές βιομηχανίες της χώρας κατά τον 20^ο αιώνα. Πίσω από την ζώνη, απλώνονται οι δυτικές συνοικίες του Πειραιά, η Δραπετσώνα και το Κερατσίνι, που έπειτα από έναν αιώνα βιομηχανικής παραγωγής **διεκδικούν την αποκατάσταση της χαμένης τους σχέσης, τόσο με την θάλασσα, όσο και με το φυσικό τοπίο.**

Στην διπλωματική αυτή εργασία **επαναπροσδιορίζονται τα νέα όρια της πόλης με το υπό μελέτη οικόπεδο**, διερευνώνται οι συνέχειες και οι ασυνέχειες της φύσης και του αστικού ιστού, αναζητούνται οι σχεδιαστικοί χειρισμοί που θα εξασφαλίσουν την πρόσβαση προς το παραλιακό μέτωπο και οι **πρακτικές κατοίκησης**, που θα εντάξουν την έκταση αυτή στην καθημερινότητα των κατοίκων εξασφαλίζοντας την βιωσιμότητά του στον χρόνο.

Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

Πριν επικεντρωθούμε στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, στην ιστορική και κοινωνική διάσταση, αλλά και στην ανάλυση της περιοχής μελέτης οφείλουμε να την τοποθετήσουμε στο σύνθετο χωρικό της πλαίσιο, ώστε να εξετασθεί εντός της ευρύτερης περιοχής στην οποία

ανήκει και σε σχέση με αυτήν. Συγκεκριμένα, η υπό μελέτη έκταση εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή της λιμενικής ζώνης από το Λιμάνι του Πειραιά μέχρι τον Ακροκέραμο και αποτελεί τη δυτική παράκτια ζώνη του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η ζώνη αυτή έχει υποστεί ιστορικά **σημαντικές μετατροπές**.

Παραδοσιακά, οι δραστηριότητες στο λιμάνι του Πειραιά επικεντρώθηκαν στον επιβατικό, στον εμπορευματικό και στον ναυπηγοεπισκευαστικό τομέα. Πρόσφατα, η λειτουργία του επιβατικού λιμανιού επεκτάθηκε στην Ακτή Βασιλειάδη, οι εμπορευματικές δραστηριότητες που βρίσκονταν εκεί μεταφέρθηκαν προς τον εμπορευματικό σταθμό και οι ναυπηγοεπισκευαστικές εγκαταστάθηκαν στην παράκτια ζώνη του Περάματος. Με αυτόν τον τρόπο έχουν διαμορφωθεί σήμερα οι προϋποθέσεις για τη σαφή χωρική διάκριση των τριών βασικών δραστηριοτήτων του λιμανιού.

Σημαντική παρατήρηση όμως είναι ότι η παραπάνω παράκτια ζώνη αποτελεί μια **συνεχή και "απερίσπαστη"** ζώνη δραστηριοτήτων, μια **συνεχή "πλάτη"** προς τις εφαπτόμενες περιοχές κατοικίας, που καταλαμβάνει χιλιόμετρα ακτής από τον Πειραιά μέχρι το Πέραμα και αποκλείει την ελεύθερη πρόσβαση στο θαλάσσιο μέτωπο.

ΣΕΝΑΡΙΑ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ

Η παραθαλάσσια έκταση της πρώην λιμενοβιομηχανικής ζώνης Δραπετσώνας-Κερατσινίου –συνολικής επιφάνειας 64 εκταρίων- διέπεται από ένα αρκετά πολύπλοκο ιδιοκτησιακά καθεστώς. Σημαντικό μέρος της περιοχής ανήκει “κατά κυριότητα” στο ελληνικό δημόσιο ή στους Δήμους (Δραπετσώνας-Κερατσινίου), αλλά εξίσου σημαντικό τμήμα έχει παραχωρηθεί “κατά χρήση” σε φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα, οι οποίοι σήμερα έχουν μετατραπεί σε ανώνυμες εταιρίες. Η συνολική έκταση κατανέμεται ως εξής: Στο ελληνικό δημόσιο –με παραχώρηση κατά χρήση στον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς- ανήκει ποσοστό 14,2%. Σε ιδιώτες ανήκει ποσοστό 68,8% και συγκεκριμένα αποτελείται από ιδιοκτησίες της ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΚΤΗΜΑΤΙΚΗΣ Α.Ε. (θυγατρική της Εθνικής Τράπεζας), της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ και της ΒΡ Ελλάς. Το υπόλοιπο 17% αποτελείται από δημοτικές/δημόσιες εκτάσεις, κοινόχρηστες και κοινωφελείς.

Η έκταση της περιοχής –από κοινού με την εξαιρετική θέση της – όπως ήδη διαφάνηκε αλλά θα τονισθεί και στη συνέχεια, καταδεικνύει τη **μοναδική στρατηγική σημασία** της και δίνει τη δυνατότητα για μία παρέμβαση ευρείας δυναμικής, με τη διαμόρφωση ενός αστικού περιβάλλοντος **υψηλής ποιότητας**, που θα επαναπροσδιορίσει την χαμένη σχέση με το τοπίο και την πόλη, και θα ενισχύσει τόσο την ελκυστικότητα της άμεσης σε αυτήν περιοχής, όσο και της μητρόπολης.

Σύμφωνα λοιπόν με το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας-Αττικής 2021, προβλέπεται **πολεοδομική αναβάθμιση** στη συγκεκριμένη ζώνη. Τονίζεται ότι *η περιοχή αυτή, στον ευρύτερο χώρο των πρώην βιομηχανικών εγκαταστάσεων Λιπασμάτων,*

τσιμεντοβιομηχανίας και μεταφόρτωσης ορυκτών υλών, λόγω της κρίσιμης θέσης της στον παράκτιο χώρο του δυτικού Λεκανοπεδίου, σε άμεση γειτνίαση με τον επιβατικό κι εμπορικό Λιμένα Πειραιά-Ικονίου, προσφέρεται για οργανωμένη πολεοδομική ανάπτυξη, σύμφωνα με τις ακόλουθες κατευθύνσεις:

- Δημιουργία ενός πόλου υπερτοπικής εμβέλειας με χρήσεις υπηρεσιών, μεταποίησης, πολιτισμού, εκπαίδευσης, αναψυχής, τουρισμού και κατοικίας. Έμφαση αποδίδεται στην ενίσχυση χρήσεων άμεσα συνδεδεμένων με τις λιμενικές δραστηριότητες.
- Εξασφάλιση σημαντικών αδόμητων χώρων στην κατεύθυνση αποκατάστασης της συνέχειας μεταξύ γειτονικής ενδοχώρας και θαλασσίου μετώπου, με την δημιουργία δικτύου κοινόχρηστων χώρων κι εκτεταμένου **Πάρκου Κοινόχρηστου Πρασίνου**, που θα προκύψει με την εφαρμογή των κατάλληλων εργαλείων πολιτικής της γης. Προστασία κι ανάδειξη των μνημείων βιομηχανικής αρχαιολογίας με επανάχρησή τους με συμβατές δραστηριότητες.

Μέσα στα προηγούμενα χρόνια έχει γίνει μεγάλη συζήτηση για το μέλλον αυτού του τόπου. Οι μελέτες που ανατέθηκαν αφενός και η κινητοποίηση διαφόρων μερίδων πολιτών της Δραπετσώνας και του Πειραιά αφετέρου, έφεραν στην επιφάνεια προβληματισμούς και συγκρούσεις σχετικά με τον μελλοντικό χαρακτήρα της περιοχής τόσο σε λειτουργικό, όσο και σε ουσιαστικό επίπεδο. Κατ' αρχήν επισημαίνεται σε όλες τις έως τώρα μελέτες ο διαφορετικός χαρακτήρας της ανατολικής παράκτιας ζώνης του Λεκανοπεδίου της Αττικής –τουρισμός και αναψυχή- σε σχέση με αυτόν της δυτικής –λιμενοβιομηχανικός. Στο πλαίσιο των μελετών τέθηκαν στρατηγικοί στόχοι με σκοπό την οικονομική, περιβαλλοντική και κοινωνική αναβάθμιση της περιοχής, τόσο προς όφελος των κατοίκων και απασχολούμενων στην περιοχή και τη Δυτική Αθήνα όσο και προς όφελος του μητροπολιτικού συγκροτήματος, με σκοπό την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας.

Το Μάιο του 2007 συγκροτήθηκε η “πρωτοβουλία Αγώνα για ενιαίο Άλσος”, η οποία σε έναν σαφώς πιο ριζοσπαστικό τόνο επιχειρεί να αντιπαρατεθεί εκ βάθρων με την ανάπλαση. Οι απόψεις της πρωτοβουλίας αρχίζουν να κερδίζουν έδαφος στον κόσμο της περιοχής μετατοπίζοντας και παλιότερες απόψεις πολιτιστικών συλλόγων ή δημοτικών παρατάξεων. Στοιχεία κριτικής από τις θέσεις της «πρωτοβουλίας» είναι τα παρακάτω:

- Ένα γκέτο πλουσίων μέσα στην πόλη των φτωχών, όπου το πράσινο θα χρησιμεύσει για να ανεβάσει την

υπεραξία των κατοικιών και των γραφείων και έτσι να γίνουν ελκυστικές στην αγορά τους για να κερδοσκοπήσουν οι επενδυτές

- Η διεθνής εμπειρία από αντίστοιχα προγράμματα αναπλάσεων σε πρώην βιομηχανικές και λιμενικές περιοχές (παραλία Βαρκελώνης, Docklands και Stratford κ.α.) δείχνουν ότι οι αναπλάσεις αυτές φέρνουν μεγάλα κέρδη στις εταιρίες που τα υλοποιούν και γενικότερα στο κεφάλαιο που τα χρησιμοποιεί. Οι κάτοικοι όμως των περιοχών αυτών, οδηγούνται σε βίαιη εκτόπιση καθώς δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στο υψηλό κόστος ζωής που διαμορφώνουν οι νέοι κάτοικοι. Η «ανάπτυξη» του τόπου σημαίνει περισσότερα κέρδη για τους κατέχοντες και εκτόπιση των αδυνάτων.

Σημεία των διεκδικήσεων τους είναι: α) **Ενιαίο άλσος** για καλύτερη ποιότητα ζωής των σημερινών κατοίκων της Δραπετσώνας και της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, β) **Όχι στην οικοπεδοποίηση**, καμία επιχειρηματική αξιοποίηση στην περιοχή των Λιπασμάτων γ) Όχι σε μια νέα απομονωμένη πόλη για νέους κατοίκους υψηλού εισοδήματος δ) Ναι στην **ελεύθερη πρόσβαση στη θάλασσα**. Χρήση της παραλιακής ζώνης από τους κατοίκους και όχι από τον ΟΛΠ, ε) Ναι στον σεβασμό στους κατοίκους και στην ιστορία των εργατικών γειτονιών.

Σήμερα εν έτη 2011 διαφημίζεται η κατασκευή Μητροπολιτικού Πάρκου 660 στρεμμάτων στην

περιοχή, μια ανάπλαση που υποτίθεται να αλλάξει την φυσιογνωμία του Πειραιά, να αναβαθμίσει το περιβάλλον, να δημιουργήσει μεγάλους ελεύθερους χώρους πρασίνου και ήπιων αστικών αναπτύξεων, που θα επιτρέπουν την απρόσκοπτη πρόσβαση στο θαλάσσιο μέτωπο. Το σχέδιο που εκπονείται από την Νομαρχία Πειραιά προβλέπει ανοδική ανάπτυξη, προκειμένου να υπάρχει περισσότερος χώρος για πράσινο, αλλά και έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον.

Βασικός άξονας της μελέτης είναι η κατασκευή 2 έως 4 ουρανοξυστών 22 έως 34 ορόφων, συνολικού ύψους από 77 έως 119 μέτρων. Η έκταση που θα καταλαμβάνουν τα κτίρια είναι 7,5 στρέμματα επί ενός συνόλου 660, όπου θα δομηθούν 195.000 τετραγωνικά μέτρα. Δεν αμφιβάλλει κανείς για την προέλευση της ιδέας, Λονδίνο Dock Lands, Dubai, Τόκιο. Εκτός από τους ουρανοξύστες, η μελέτη προβλέπει την κατασκευή δύο μαρίνων, σταθμό του Προαστιακού με μικρό εμπορικό κέντρο, μικρό ξενοδοχείο, μουσείο, συνεδριακό-πολιτιστικό κέντρο εντός των διατηρούμενων κτιρίων. Σημαντική λεπτομέρεια ότι οι ουρανοξύστες που θα κατασκευαστούν, θα χρηματοδοτήσουν την ανάπλαση.

Είναι το πέμπτο σχέδιο ανάπλασης που γίνεται από την δεκαετία του '80 για την περιοχή. Το μεγαλύτερο εμπόδιο, εξαιτίας του οποίου μέχρι στιγμής δεν υλοποιείται τίποτα, είναι το *περίπλοκο ιδιοκτησιακό καθεστώς* που περιγράψαμε νωρίτερα.

Κάτι όμως που κινεί το ενδιαφέρον σήμερα και που δεν έχει ληφθεί υπόψη στα σχέδια ανάπλασης είναι ότι το ίδιο το οικόπεδο ανέπτυξε από μόνο του μια νέα φύση. Το έδαφος αποκαταστάθηκε και μαζί με τα δέντρα που υπάρχουν κατά τόπους απέκτησε χαρακτήρα και φυσικό κάλλος, μια άλλη διάσταση που μπορεί να το κατατάσσει στις **“νέο-αναγεννημένες”** ή **“νέο-σύστατες”** επιφάνειες. Σύμφωνα με τα σχέδια της πολιτείας, η έκταση θα οικοπεδοποιηθεί και θα χαθεί αυτή η σπάνια και ιδιαίτερη διέξοδος της πόλης προς την θάλασσα και την φύση.

Ο ΤΟΠΟΣ

Η περιοχή, όπως ήδη αναφέρθηκε, βρίσκεται δυτικά του Πειραιά, λίγα μόλις μέτρα από τον κεντρικό λιμένα. Πρόκειται για έναν τόπο, όπου η εγκατάσταση των πιο σημαντικών βιομηχανιών της χώρας κατά τον 20^ο αιώνα τον κληροδότησε τόσο με προβλήματα όσο και με σημαντικό μερίδιο της ιστορίας της νεότερης Ελλάδας. Πίσω από την ζώνη που σήμερα υπολειπургεί απλώνονται οι δυτικές συνοικίες του Πειραιά –η Δραπετσώνα και το Κερατσίνι- δήμοι αλληλένδετοι με την εξέλιξη των βιομηχανιών, γεγονός που λαμβάνεται απόλυτα υπόψη στην παρούσα διπλωματική εργασία, αφού προσπαθεί να **αναπαράξει τις ποιότητες που είχαν να κάνουν με την κοινωνική, ανθρώπινη και “παραγωγική” διάσταση** του τόπου αυτού. Σήμερα, μετά από σχεδόν έναν αιώνα βιομηχανικής παραγωγής, οι δήμοι αυτοί διεκδικούν την αποκατάσταση της χαμένης σχέσης τους τόσο με τη θάλασσα όσο και με το “φυσικό τοπίο”.

Πέρα όμως από τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά, αυτός ο τόπος είναι φορτισμένος με **μνήμες** από την πρώτη βιομηχανική ανάπτυξη στην Αττική με ανάλογα κτίρια και εξοπλισμούς. Στη ζώνη αυτή, η Ανώνυμη Εταιρεία Χημικών προϊόντων ξεκίνησε την λειτουργία της το 1909. Μέσα στο οικόπεδο της εταιρείας αναπτύσσεται στη συνέχεια ο συνοικισμός για το εργατικό και υπαλληλικό προσωπικό. Στο παραλιακό μέτωπο της περιοχής της Δραπετσώνας-Κερατσινίου, ο χώρος καταλαμβάνονταν επίσης από τις εγκαταστάσεις τηςτσιμεντοβιομηχανίας ΑΓΕΤ Ηρακλής, το εργοστάσιο παραγωγής ρεύματος της ΔΕΗ, τις δεξαμενές καυσίμων και ορυκτελαίων της ΒΡ Ελλάς, το εργοστάσιο παραγωγής γύψου, τα «ταμπάκια» και τις βιοτεχνίες επεξεργασίας δέρματος, μαζί με όλες τις άλλες συνοδευτικές εγκαταστάσεις.

Μέσα στο πλαίσιο αυτής της διπλωματικής εργασίας, ο **ιστορικός παράγοντας** θα παίξει κεντροβαρικό ρόλο, αφού προτείνεται η διατήρηση, ανάδειξη και επανάχρηση κάποιων καταλοίπων της βιομηχανικής περιόδου, όχι απλά ως μνημείων του βιομηχανικού παρελθόντος και υλικού της βιομηχανικής αρχαιολογίας, αλλά και ως συστατικών στοιχείων, που οργανώνουν, αξιοποιούν, χαρακτηρίζουν και “φορτίζουν” τον χώρο. Εξάλλου ο Ελληνικός όρος **“τοπίο”** εμπεριέχει πέρα από τα φυσικά χαρακτηριστικά του χώρου και την ιστορία του, δηλαδή την πολιτισμική του διάσταση. Είναι λοιπόν

σαφές ότι ο επιδιωκόμενος μετασχηματισμός του θαλάσσιου τοπίου της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου, αλλά και του ευρύτερου Πειραιϊκού χώρου, **οφείλει να αντλήσει από το παρελθόν, ώστε να διασφαλίσει συνέχεια και βάθος χρόνου**.

Προκειμένου λοιπόν να δημιουργηθούν σημεία αναφοράς και σημαντικοί πόλοι έλξης, η παρούσα μελέτη προτείνει το κτίριο Κανελλοπούλου, η Καμινάδα, ο Υδατόπυργος, τα Σιλό, η πέτρινη αποθήκη και το μνημείο του Θεμιστοκλή να παραμείνουν στην νέα οργάνωση του συγκροτήματος και ανακαινισμένα να παραλάβουν νέες χρήσεις.

Το διατηρητέο κτίριο Χημικών Ερευνών Ν. Κανελλοπούλου, λόγω της θέσης του και της άμεσης επαφής του με τη Δραπετσώνα μετατρέπεται σε βιβλιοθήκη για την βιομηχανική ιστορία της περιοχής.

Συμπληρωματικά η παλιά πέτρινη αποθήκη στα ανατολικά του οικοπέδου, κοντά στο μνημείο του Θεμιστοκλή προτείνεται να αποτελέσει τον πυρήνα του Μουσείου και Κέντρου Μελέτης της Προσφυγικής Κοινωνίας του Πειραιά, συνδεδεμένης με τη βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής. Το μουσείο αυτό θα είναι ιστορικό-εκπαιδευτικό και θα έχει ως στόχο αφενός να συγκεντρώσει και να μελετήσει αρχειακό υλικό της ζωής των κατοίκων στους τόπους προέλευσής τους και στους νέους τόπους εγκατάστασής τους και αφετέρου να καταγράψει και εξιστορήσει την σταδιακή ανάπτυξη της περιοχής γύρω από βιομηχανία και το λιμάνι του Πειραιά και τη συμβολή του προσφυγικού πληθυσμού σ' αυτήν. Θα συνοδεύεται από ανοιχτό αμφιθέατρο, που θα χρησιμεύει και ως συναυλιακός χώρος, αποτελώντας έτσι το πολιτιστικό κέντρο της περιοχής.

Τα Σιλό διατηρούνται, η Καμινάδα παραμένει ως κατακόρυφο τοπόσημο μέσα στο χώρο, ενώ ο Υδατόπυργος αναφέρεται πλέον στο σημείο, από το οποίο ξεκινούν να αναπτύσσονται οι υπαίθριες πισίνες. Τέλος στην νέα περιήγηση συμπεριλαμβάνεται το

απομεινάρι των Θεμιστόκλειων οχυρωματικών έργων, γνωστό ως μνημείο του Θεμιστοκλή.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

Για τα προηγούμενα 100 περίπου χρόνια, η υπό μελέτη περιοχή, αυτή του πρώην εργοστασίου Λιπασμάτων, αποτελούσε κομμάτι της συνεχούς "πλάτης" προς την περιβάλλουσα περιοχή κατοικίας κι απέκλειε κι αυτή με την σειρά της την πρόσβαση στην θάλασσα. Σήμερα, μετά την εγκατάλειψη και την ισοπέδωση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, η περιοχή των Λιπασμάτων Δραπετσώνας, αποτελεί τον μοναδικό ελεύθερο χώρο της δυτικής παράκτιας ζώνης Αττικής, μια "γκρίζα ζώνη", που έχοντας χάσει τη σημασία της ως **χώρος συλλογικής μνήμης** μιας πρόσφατης κοινωνικής και παραγωγικής οργάνωσης του τόπου, αποτελεί πεδίο ανάπτυξης και περιμένει την επόμενη χρήση της.

Ο προνομιακός αυτός γεωγραφικά χώρος, όπως ήδη αναφέρθηκε διεξοδικά, έχει αναδειχθεί σε πεδίο σχεδιασμού και διατύπωσης προτάσεων ανάπλασης, για πολλά χρόνια. Φαίνεται ότι αυτή η "γκρίζα ζώνη" είναι από τις ελπίδες διεξόδου στην θάλασσα όχι μόνο για τους κατοίκους των γύρω περιοχών αλλά και για την ευρύτερη περιοχή. Η άμεση κι ελεύθερη πρόσβαση στη θάλασσα αποκτά έτσι μια ιδιαίτερη σημασία, ακόμα και υπερτοπικού βεληνεκούς.

Από την άλλη πλευρά η περιοχή μελέτης συνορεύει με τους κατακερματισμένους ιστούς των δύο Δήμων, Δραπετσώνας και Κερατσινίου, περιοχές που στερούνται σαφώς ελεύθερων χώρων, κοινόχρηστων και κοινωφελών εξυπηρετήσεων, καθώς επίσης και χώρων πρασίνου. Οι υποβαθμισμένες συνθήκες περιβάλλοντος, ατμόσφαιρας και εδάφους, εξακολουθούν να υφίστανται κι επιβάλλουν πλέον την εξασφάλιση μιας καθαρής ατμόσφαιρας μέσα από την απορρύπανση της περιοχής, την εξυγίανση του εδάφους και τη δημιουργία εκτεταμένων χώρων πρασίνου, που θα αποζημιώσουν την ευρύτερη περιοχή. Η ζώνη των Λιπασμάτων Δραπετσώνας φαίνεται να είναι και γι' αυτόν τον λόγο μια ευκαιρία, ώστε να ικανοποιηθούν οι παραπάνω σύγχρονες ανάγκες.

Τέλος σχετικά με την ιστορικότητα του τόπου, είναι σαφές ότι η υπό ανάλυση κι επεξεργασία ζώνη, αποτελούσε ένα ζωντανό **μνημείο βιομηχανικής αρχαιολογίας και κοινωνικής ιστορίας**. Έπειτα από την ισοπέδωση του κτιριακού πλούτου του πρώην εργοστασίου των Λιπασμάτων, ελάχιστα διατηρητέα κτίρια απέμειναν και δίνουν μοναδική ευκαιρία για την περιοχή να ανακαλέσει και να διατηρήσει για πάντα την μνήμη της πρόσφατης κοινωνικής και παραγωγικής της οργάνωσης.

Σαν σύνοψη της παραπάνω συλλογιστικής, εξάγονται κάποια σημαντικά συμπεράσματα, τα οποία δίνουν τις *κατευθυντήριες οδούς*, τους άξονες πάνω στους οποίους θα κινηθεί η παρούσα διπλωματική εργασία και η αρχιτεκτονική και τοπιακή επίλυση που προτείνει. Τα συμπεράσματα και οι αντίστοιχοι άξονες θα μπορούσαν να είναι:

- Ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης με την θάλασσα, και η αξιοποίηση της σχέσης αυτής – **εκμετάλλευση των «συνεχειών» που παρατηρούνται, επαναφορά του στοιχείου του νερού κι άμεση σύνδεση με τη θάλασσα**
- Η οργάνωση χώρου πρασίνου και περιπάτου και η περιβαλλοντική αναβάθμιση – **ανοιχτός χώρος πρασίνου με διαδρομές και περιπάτους**

- Η εξασφάλιση κοινόχρηστων χώρων και κοινωφελών λειτουργιών, όχι μόνο τοπικού αλλά και υπερτοπικού χαρακτήρα – **εισαγωγή συλλογικών δραστηριοτήτων που θα εκτονώνονται σε δίκτυο κλειστών κι ανοιχτών κοινόχρηστων χώρων**
- Η διευκόλυνση της πρόσβασης της περιοχής από όλους όσοι θέλουν να την επισκεφτούν – **οργάνωση αντιληπτών προσβάσεων και κατάργηση των εμποδίων, που σήμερα καθιστούν την περιοχή απρόσιτη. Επίσης άνοιγμα του μετώπου και απρόσκοπτη πρόσβαση σε αυτό**
- Η ανάδειξη της βιομηχανικής πολιτιστικής κληρονομιάς και των διατηρητέων κτιρίων – **δημιουργία «θεματικού βιομηχανικού πάρκου» πολιτιστικής εκπαίδευσης κι ευαισθητοποίησης**
- Η επαναπροβολή και η αναδόμηση της πρόσφατης κοινωνικής και παραγωγικής οργάνωσης της περιοχής – **εισαγωγή δραστηριοτήτων που θα προβάλλουν την κοινωνική διάσταση του χώρου και θα ενθαρρύνουν την δημιουργία μιας εκπαιδευτικής κοινότητας με συλλογικό όραμα και συλλογική δουλειά**

Όλα τα παραπάνω εξάγονται ως συμπεράσματα μέσα από τις παρατηρήσεις που έγιναν επί τόπου, μέσα από τις αισθήσεις που αποπνέει ο τόπος και φυσικά μέσα από την μελέτη της ιστορίας, και την κριτική επί των σύγχρονων τακτικών και στρατηγικών για τέτοιου είδους χώρους. Εν τέλει όλα αυτά θα αποτελέσουν παράγοντες που οδηγούν στις αρχιτεκτονικές και τοπιακές επιλύσεις που παρουσιάζονται σε αυτήν την διπλωματική εργασία.

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Η πρώτη επαφή με το τοπίο της λιμενοβιομηχανικής ζώνης πραγματώνεται *μέσα από το βλέμμα*. Όπως παρατηρείται στην φωτογραφία, σε πρώτο πλάνο κυριαρχεί η λιμενοβιομηχανική ζώνη, με τον επιβατικό λιμένα στο κέντρο, το λοφίσκο της Ηετιώνειας Πύλης στα δεξιά, ενώ στα αριστερά το γυμνό τοπίο είναι ό,τι απέμεινε από το βιομηχανικό συγκρότημα των Λιπασμάτων. Λίγο πιο πίσω διακρίνεται η βιομηχανία τσιμέντου Α.Γ.Ε.Τ. Ηρακλής, και η πρώην λιμενοβιομηχανική ζώνη Δραπετσώνας-Κερατσινίου ολοκληρώνεται στο φουγάρο της "Ηλεκτρικής", το οποίο και σηματοδοτεί το ένα άκρο του εμπορικού λιμένα της πρωτεύουσας. Στην πόλη που αναπτύσσεται πίσω από την λιμενοβιομηχανική ζώνη –με τη Δραπετσώνα σε πρώτο πλάνο- ξεχωρίζουν οι προσφυγικές πολυκατοικίες πολύ κοντά στον κεντρικό λιμένα, ενώ στον ορίζοντα το όρος Αιγάλεω ολοκληρώνει την εικόνα του τοπίου.

ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΧΡΟΝΟΥ

Με εξαίρεση την Ηετιώνεια Πύλη, που είναι απομεινάρι των οχυρωματικών έργων του Θεμιστοκλή, η Δραπετσώνα μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν παρά ένα κομμάτι γης χωρίς ιδιαίτερη αξία για τους κατοίκους του Πειραιά.

Η νεοσύστατη όμως πρωτεύουσα χρειάζεται ένα ισχυρό επίγειο, που θα την υποστηρίξει με τις λιμενικές και βιομηχανικές του δραστηριότητες. Το παραλιακό μέτωπο αρχίζει να διαμορφώνεται για να εξυπηρετήσει τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες του λιμένα.

Ταυτόχρονα η διάνοιξη της νέας σιδηροδρομικής γραμμής που ενώνει την Αθήνα με τον Πειραιά ουσιαστικά απομονώνει τις προνομιακές περιοχές κατοικίας από τις ενοχλητικές και ρυπογόνες δράσεις του λιμανιού. Ως εκ τούτου η λιμενοβιομηχανική ζώνη αναπτύσσεται στη δυτική πλευρά της πόλης που μέχρι τότε ήταν αναξιοποίητη. Νέα βιομηχανικά κεφάλαια και επενδύσεις αρχίζουν να εισρέουν στην περιοχή. Σημαντικότερη αυτών η Βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων –τα “Λιπάσματα” (1909)- που καθόρισαν τον χαρακτήρα της περιοχής, ενώ ακολούθησε το Βυρσοδεψείο (1910), η Α.Γ.Ε.Τ. Ηρακλής (1911) και το Γυψάδικο (1920). Όλα τα παραπάνω βιομηχανικά κτίρια, σε συνδυασμό με τα δημοτικά σφαγεία που προϋπήρχαν (1883) και τις δεξαμενές πετρελαίου που δημιουργήθηκαν αργότερα, αλλάζουν ριζικά την παραθαλάσσια ζώνη. Η έλευση των προσφύγων το '22 βρίσκει όλο το θαλάσσιο μέτωπο κατειλημμένο από τις λιμενοβιομηχανικές εγκαταστάσεις. Αναγκαστικά οι Μικρασιάτες εγκαθίστανται πίσω από αυτό, τροφοδοτώντας το ταυτόχρονα με εργατικά χέρια.

Το τοπίο που διαμορφώνεται στη Δραπετσώνα στα χρόνια του Μεσοπολέμου θα αλλάξει ελάχιστα στα πενήντα χρόνια που ακολουθούν. Στα μετεμφυλιακά χρόνια το κύμα εσωτερικής μετανάστευσης προς τα μεγάλα αστικά κέντρα δεν θα αφήσει ανεπηρέαστη την Δραπετσώνα. Νέα εργατικά χέρια έρχονται να προστεθούν στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις των βιομηχανιών. Στην περίοδο της δικτατορίας, η παραγκούπολη που είχε δημιουργηθεί θα ξηλωθεί, υποτασσόμενη στα σχέδια “εκμοντερνισμού” της περιοχής. *Οι μνήμες του αστικού τοπίου ωστόσο παραμένουν.*

Αλλά και η βιομηχανία θα φύγει το ίδιο απότομα όπως εγκαταστάθηκε. Τα τελευταία δεκαπέντε περίπου χρόνια ολόκληρη η βιομηχανική ζώνη, που κάποτε

έσφυζε από τη ανθρώπινη παρουσία, μετατρέπεται σταδιακά σε "έρημο τόπο" απ' όπου και οι λίγες ακόμα βιομηχανικές μονάδες που σήμερα βρίσκονται σε υπολειτουργία, πρόκειται σύντομα να απομακρυνθούν, δίνοντας τη θέση τους σε ένα αβέβαιο μέλλον.

Στα σχέδια που ακολουθούν φαίνεται η μετεξέλιξη του θαλάσσιου μετώπου, η έντονη κατάληψη του από βιομηχανικές εγκαταστάσεις, η εξάπλωση προς τα δυτικά και η εξίσου έντονη ισοπέδωση και εγκατάλειψη της υπό μελέτη περιοχής. Έντονος ιστορικά τόπος, αλλά και **ιστορικά έντονο τοπίο**, που δεν μπορεί παρά να κρατά το στίγμα του βιομηχανικού παρελθόντος του και να αντλεί απ' αυτό.

Ο παράγοντας χρόνος λοιπόν επηρέασε και επηρεάζει το τοπίο όχι ως επαναλαμβανόμενος χρόνος φυσικών διεργασιών αλλά ως *ιστορικός χρόνος*. Είναι η ιστορία η οποία διαμόρφωσε το τοπίο της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου, ή -καλύτερα- είναι οι ανατροπές της ιστορίας εκείνες που συνέβαλαν στην εξέλιξη του τοπίου. Τα ίχνη της ιστορίας στα στοιχεία του τόπου, που σήμερα διακρίνονται τόσο στον αστικό ιστό όσο και στη λιμενοβιομηχανική ζώνη, βοηθούν στην *ανάγνωση, κατανόηση κι ερμηνεία του τοπίου*. Η σταδιακή εγκατάσταση των βιομηχανιών κατά μήκος του παραλιακού μετώπου έδρασε παράλληλα με τη διαμόρφωση της ακτογραμμής. Ταυτόχρονα, πίσω από το ισχυρό αυτό μέτωπο οι περιοχές κατοικίας που απλώνονται σταδιακά προς τα δυτικά σήμερα φτάνουν στο όριο με τη λιμενοβιομηχανική ζώνη, κάνοντας έτσι πιο έντονο το διαχωρισμό μεταξύ κατοικίας και βιομηχανίας.

Όσον αφορά στον χαρακτήρα που απέκτησε η περιοχή μέσα στα χρόνια και το τοπίο που διαμορφώθηκε, σαφώς βασίστηκαν στην **παραγωγική διαδικασία** και στην **πληθυσμιακή σύσταση των κατοίκων**. Η παραγωγική διαδικασία, όπως συμβαίνει συνήθως, παρά το ότι πρόσφερε θέσεις εργασίας, ήταν αυτή που την ίδια στιγμή δημιουργούσε ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ισχυρού λαϊκού πυρήνα που χαρακτήρισε και χαρακτηρίζει την περιοχή. Ταυτόχρονα πρόσφυγες, εσωτερικοί μετανάστες αλλά και οι σημερινοί οικονομικοί μετανάστες, παρά τις όποιες μεταξύ τους διαφορές και τα όποια ξεχωριστά χαρακτηριστικά, σχημάτισαν και σχηματίζουν μία πολυεπίπεδη ενότητα κάτω από τον κοινό τόπο. Παρ' ότι επρόκειτο για ομάδες με διαφορετική προέλευση, με διαφορετικά χαρακτηριστικά κι ιδιαίτερα βιώματα, η εργασία στη βιομηχανία έδρασε ως το ενοποιητικό στοιχείο κάτω

από το οποίο ενσωματώθηκαν τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία και συμπεριφορές. Είναι αξιοσημείωτο ότι πια στη σύγχρονη μετα-βιομηχανική εποχή οι ισορροπίες έχουν αλλάξει, οι δεσμοί με τον τόπο είναι σαφώς πιο χαλαροί, ενώ τα βιομηχανικά κτίρια ως σύνολο εξακολουθούν να λειτουργούν ως τοπόσημα.

Η ισοπέδωση σχεδόν του συνόλου του βιομηχανικού συγκροτήματος των Λιπασμάτων τον Αύγουστο του 2003 έρχεται να σηματοδοτήσει με βίαιο τρόπο την μετα-βιομηχανική εποχή του Πειραιά. Τα ελάχιστα κτίρια της υαλουργικής μονάδας καθώς και η καμινάδα του συγκροτήματος που πρόλαβαν να κηρυχθούν διατηρητέα δεν μπορούν να αντιστρέψουν τη νέα πραγματικότητα για τον τόπο. Η συστηματική απαλοιφή της ιστορικής μνήμης από το τοπίο αντανακλάται σήμερα στο γυμνό έδαφος, όπου ελάχιστα πια στοιχεία μιλούν για το παρελθόν του. Αυτή ακριβώς η εξαφάνιση της ιστορικής μνήμης δημιουργεί ασυνέχειες καθώς κι ένα μέλλον αβέβαιο, όπου η πιθανή "αξιοποίηση" του κενού βιομηχανικού τοπίου θα δημιουργήσει νέα, πιο ισχυρά όρια μεταξύ πόλης και λιμενοβιομηχανικής ζώνης, διαταράσσοντας τις εύθραυστες ισορροπίες κι εκτοπίζοντας γεωγραφικά και κοινωνικά τους σημερινούς κατοίκους προς το εσωτερικό του Δυτικού Πειραιά.

ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ-ΟΡΙΖΟΝΤΙΕΣ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΠΕΣ

Η προσέγγιση έγινε αναζητώντας τις οπτικές συνέχειες ή ασυνέχειες, τόσο από τη στεριά όσο κι από τη θάλασσα.

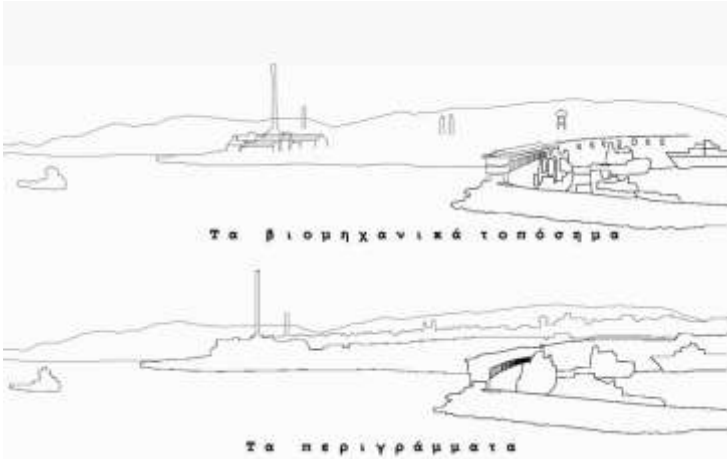
Η προσέγγιση διαμέσου της παραλιακής διαδρομής εξελίσσεται ως επί το πλείστον στο όριο της πόλης –της λιμενοβιομηχανικής ζώνης. Εστιάζοντας λοιπόν στις ορατότητες από τον παραλιακό άξονα προς τη θάλασσα, κινούμενοι από τον Πειραιά προς την περιοχή, παρατηρήσαμε ότι, λόγω της διέλευσης του άξονα κάτω από το έδαφος σε διάφορα σημεία της διαδρομής, η πρόσληψη του τοπίου είναι μάλλον **αποσπασματική** και περιορισμένη σε διαδοχικές εικόνες που όμως, παρά το ότι παρουσιάζουν εικονογραφικό ενδιαφέρον, δεν βοηθούν στη συγκρότηση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας του τοπίου.

Την ίδια αποσπασματική αντίληψη αποκτά ο κάτοικος και ο επισκέπτης από τους δρόμους της πόλης που συνορεύουν με την άκρη της πρώην βιομηχανίας. Η θέαση από τα σημεία αυτά προσφέρει **μακρινές φυγές** προς τη θάλασσα και τις απέναντι ακτές, ενώ το λιμενοβιομηχανικό μέτωπο φανερώνεται ελάχιστα, κυρίως λόγω των κλίσεων του εδάφους και της κοντινής απόστασης προς τα σημεία λήψης.

Σε αντίθεση με την παραλιακή διαδρομή, η θαλάσσια προσέγγιση είναι αυτή που ανασυνθέτει τις παραπάνω εικόνες μέσα από μια **μετωπική καταγραφή**. Μια καταγραφή στην οποία τα δύο φυσικά στοιχεία –η θάλασσα και το όρος Αιγάλεω- περιβάλλουν τον δομημένο χώρο. Αναγνωρίζονται και διαβάζονται **τρία επίπεδα βάθους** από το νερό: το παραλιακό μέτωπο, η Πόλη και στο βάθος το όρος Αιγάλεω (**οριζόντιες συνέχειες**). Στα τρία επάλληλα επίπεδα, η πόλη διαφαίνεται πίσω από την λιμενοβιομηχανική ζώνη, ενώ οι καθ' ύψος αναπτύξεις των βιομηχανικών μορφών και τοπόσημων (καμινάδες, σιλό κλπ) διακόπτουν την οριζοντιότητα του περιγράμματός της, σαν κατακόρυφες χαρακιές στο τοπίο (**κάθετες διακοπές**).

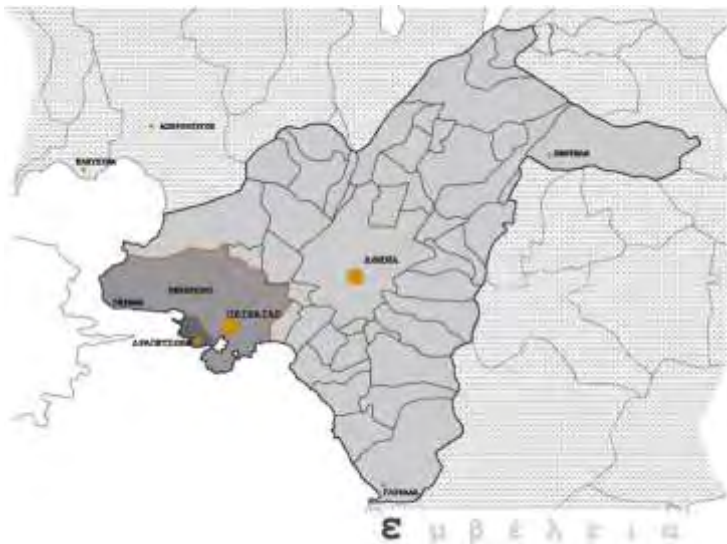

Μετά από την αποβιομηχάνιση κάποια κτίρια παραμένουν ως μνήμη για τους κατοίκους κι εργαζομένους. Είναι πολύ σημαντική η παρατήρηση πως **η ίδια αυτή μνήμη αποτυπώνεται στους νοητικούς χάρτες των κατοίκων της περιοχής.**

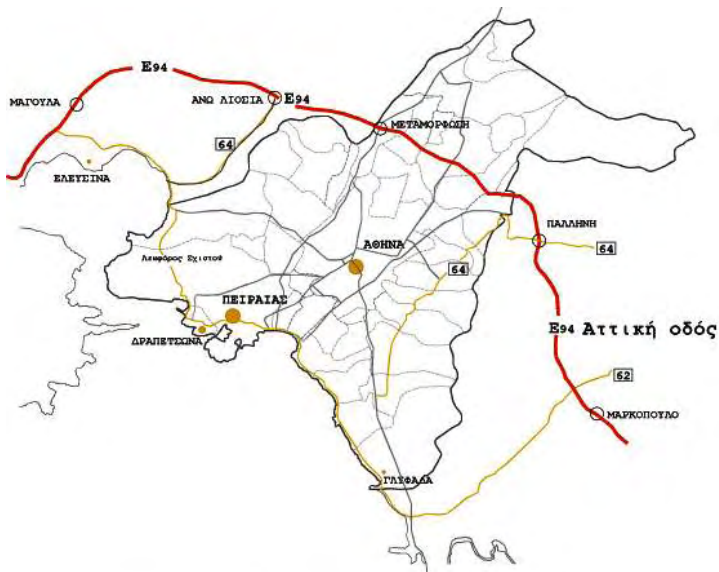
ΟΡΙΑ

Η έκταση της περιοχής οριοθετείται από το δυτικό όριο της Ακτής Βασιλειάδη, με την πύλη Ε1, την προβλήτα, στην οποία προσαράζουν εκτός άλλων και τα μεγάλα κρουαζιερόπλοια και την βιομηχανική ταινία μεταφοράς, δίπλα από την οποία υπάρχει είσοδος προς το οικόπεδο. Δυτικά οριοθετείται από το λιμανάκι των Φωρών (αμέσως μετά το λιμανάκι των Σφαγείων), γνωστά και ως ψαράδικα, βορειοανατολικά από τον πλαϊνό περιφερειακό δρόμο και βόρεια από τον δρόμο που αποτελεί και τη τρίτη είσοδο για την Δραπετσώνα. Σημαντικό όριο της περιοχής μελέτης προς το νότο είναι φυσικά η θάλασσα.

ΕΜΒΕΛΕΙΑ

Με την υπογειοποίηση του περιφερειακού και την σύνδεση με την Αττική οδό δόθηκε η δυνατότητα μιας ευρύτερης εμβέλειας του οικοπέδου. Η πρόσβαση γίνεται ευκολότερα μέσω της λεωφόρου Σχιστού-Κορυδαλλού. Μια διαδρομή που ενώνει την

παραλιακή, τον Πειραιά, το Σχιστό, την Αττική οδό και τέλος την Εθνική οδό, γεγονός που αποδεικνύει ότι το σημείο αυτό έχει αποκτήσει μια **νέα εμβέλεια σε σχέση με την πόλη**.

η υπερτοπική σχέση με το λεκανοπέδιο

ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

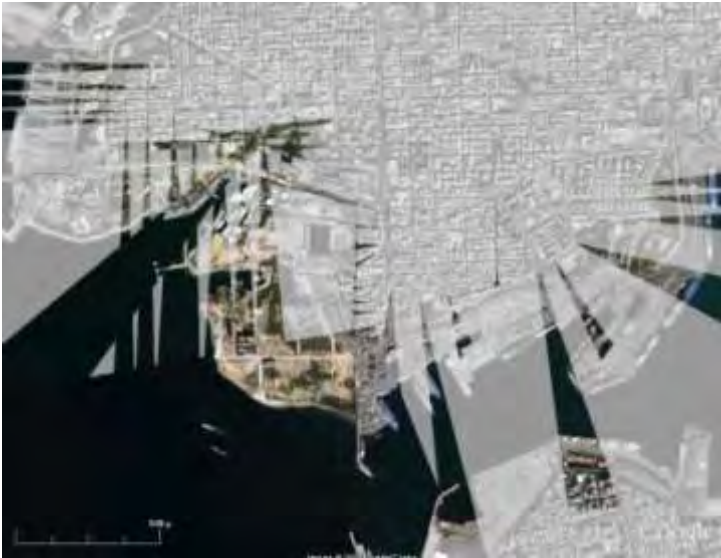
Με την υπογειοποίηση του περιφερειακού κι έτσι όπως φαίνεται στην αεροφωτογραφία που ακολουθεί, παρατηρείται μια **νοητή συνέχεια της πόλης προς την θάλασσα**. Φαίνεται σαν να μην παρεμβάλλεται κανενός είδους εμπόδιο ανάμεσα σε αυτήν την σχέση, την οποία η παρούσα διπλωματική εργασία προσπαθεί να αποκαταστήσει. Είναι μια φυσική συνέχεια, μια φυσική εξέλιξη της πόλης προς το θαλάσσιο μέτωπό της, είναι εν ολίγοις μια **εν δυνάμει πρόσβαση της πόλης προς τη θάλασσα**.

ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Όπως έχει εφαρμοσθεί η ρυμοτομία σε αυτό το κομμάτι της πόλης, οι φυγές από αυτήν προς την θάλασσα είναι λιγοστές και περιορισμένες. Η *φρουριακή μορφή* που χαρακτηρίζει το τοίχος-φράγμα από εξάορφες πολυκατοικίες στην πρώτη γραμμή πριν την θάλασσα επιτρέπει τις φυγές μόνο μέσα από τους δρόμους. Η σχέση αυτή πραγματώνεται **μέσω του βλέμματος** αλλά δεν δίνεται η άμεση φυσική πρόσβαση, που θα ήταν μια λογική συνέχεια ανάμεσα στην πόλη και την θάλασσα.

Επίσης αν επικεντρωθούμε στο άνω όριο του οικοπέδου, διαπιστώνουμε, ότι είναι ένα εμπόδιο για τους πολίτες στο μεγαλύτερο μέρος του, τόσο οπτικά όσο και πρακτικά, καθώς τα σημεία εισόδου, δεν είναι ευκρινή για τον περαστικό. Αυτό το εμπόδιο ή η ασυνέχεια, μαζί με την παρουσία του γηπέδου ποδοσφαίρου και του ύψους 3 μέτρων τοίχους που το περιβάλλει και που καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του μετώπου, αποτελούν τα δύο εμπόδια που καθιστούν αυτό το κομμάτι γης απρόσιτο και απροσπέλαστο. Το ερώτημα που προκύπτει αυτόματα κι αυθόρμητα είναι *που ακριβώς βρίσκει κανείς το κατέβασμα της πόλης προς την θάλασσα*.

Αξίζει να σημειώσουμε επίσης, τον υδατόπυργο, καθώς και το κτίριο Κανελλοπούλου, που επίσης καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του μετώπου και που σημαδεύουν την διαδρομή εισόδου στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις των λιπασμάτων.

Πρόκειται δηλαδή για ένα οικόπεδο που ενώ βρίσκεται δίπλα στη θάλασσα, σε άμεση επαφή με αυτήν δεν καταφέρνει τελικά να αποτελέσει βασική εκτόνωση της πόλης προς το θαλάσσιο μέτωπό της. Πέρα από αυτούς τους παράγοντες όμως που περιγράφουν ένα "μπλοκαρισμένο" οπτικά και ουσιαστικά μέτωπο, υπάρχει και η πραγματική σημερινή ιδιοκτησιακή

κατάσταση που μεταφράζεται σε περιφραγμένο με συρματοπλέγματα όριο και πινακίδες μιας εγκαταλελειμμένης ιδιωτικής έκτασης.

ΚΛΙΜΑΚΑ-ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ

Αυτό που πολύ σύντομα γίνεται αντιληπτό είναι η **αντίθεση σε σχέση με την κλίμακα της πόλης**, η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την μεγακλίμακα των βιομηχανικών κτιρίων που βρίσκονται αφενός μέσα στο ίδιο το οικοπέδο κι αφετέρου σε όλη την έκταση του θαλάσσιου μετώπου. Γίνεται λοιπόν σαφής η **ανάγνωση δύο εντελώς δυσανάλογων κλιμάκων**, που δίνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα στο οικοπέδο.

Πέρα από την διαφοροποίηση κλίμακας πόλης και βιομηχανικού μετώπου, έρχεται να προστεθεί και μια **τρίτη κλίμακα**, από την πλευρά της θάλασσας. Ανατολικά του οικοπέδου δίπλα από την πύλη E1, προσαράζουν τα *υπερμεγέθη κρουαζιερόπλοια*, εισάγοντας έναν νέο αντιθετικό παράγοντα. Το οπτικό αποτέλεσμα είναι αυτό της προσωρινής προσάραξης μιας *νέας πόλης στο λιμάνι*, μιας κατασκευής εκτός

κλίμακας και από την υπάρχουσα πόλη, αλλά και από την θάλασσα.

ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑ

Η πρόσβαση στο οικόπεδο γίνεται εύκολα είτε από την ήδη χαραγμένη πορεία από το λιμάνι και την πύλη E1, είτε από την βόρεια πλευρά και το σημείο που βρίσκεται ο υδατόπυργος. Η παρουσία του γηπέδου και του ψηλού τοίχου που το περιβάλλει εμποδίζει εκείνη την πλευρά του οικοπέδου να είναι εξίσου προσβάσιμο και μπλοκάρει την διέξοδο της πόλης προς την θάλασσα. Από την άλλη πλευρά ο πλαϊνός δυτικός δρόμος που καταλήγει στην Mobil θα μπορούσε να αποτελέσει μια πολύ καλή πρόσβαση προς το οικόπεδο. Μια τέταρτη αλλά σημαντικότερη προσέγγιση εξακολουθεί να είναι αυτή από την θάλασσα. Η πραγματικότητα πέρα από τις προσπελασιμότητες προς το οικόπεδο, είναι ότι κανείς θα ήθελε όχι μόνο να προσεγγίσει και να εισχωρήσει μέσα στο οικόπεδο, αλλά **να το διασχίσει απ' άκρη σ' άκρη**.

Η γειτνίαση του οικοπέδου με βασικούς άξονες της πόλης, το καθιστούν επίσης προσβάσιμο. Διαβάζοντας

την πολεοδομία της περιοχής και εξακριβώνοντας τις συνήθειες ροές και κινήσεις, διαπιστώνεται ότι **δύο βασικοί δρόμοι της πόλης** έχουν μια άμεση σχέση με το οικόπεδο και μπορούν να αναφέρονται σε αυτό. Πρόκειται για τον κάθετο δρόμο, την *οδό Κωστή Παλαμά*, που αποτελεί την είσοδο στην Δραπετσώνα από τον Πειραιά και τον λοξό, την *Εθνικής Αντιστάσεως*, που εξυπηρετεί την είσοδο στην Δραπετσώνα από τις δυτικές συνοικίες.

Ο πρώτος άξονας, η Κωστή Παλαμά, δίνει την **άμεση οπτική φυγή προς την θάλασσα** και προκαλεί την επέκτασή του μέσα στο οικόπεδο. Εξάλλου πάνω σε αυτήν την προέκταση και νοητή συνέχεια βρίσκονται ο υδατόπυργος και η καμινάδα στο βάθος του οικοπέδου, δύο βασικά τοπόσημα του βιομηχανικού τοπίου. Η ανάγνωση αυτών των αξόνων δίνει μια αμφίρροπη σχέση, ο πρώτος **σε οδηγεί** από τις προσφυγικές πολυκατοικίες προς το οικόπεδο, αφού επικοινωνεί με την οδό Αγίου Δημητρίου, έναν βασικό δρόμο της Δραπετσώνας κι ο δεύτερος **σε απομακρύνει** από αυτό προς τις εργατικές πολυκατοικίες και έξω από τα όρια του Δήμου.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑΚΟΙ ΧΕΙΡΙΣΜΟΙ-ΕΠΙΛΥΣΗ

ΕΝΤΑΞΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

Πριν προχωρήσουμε στην επεξήγηση της κεντρικής ιδέας, είναι πολύ σημαντικό να τονισθούν κάποια πράγματα που διαπιστώθηκαν κατά την έρευνα της **ταυτότητας αυτού του τοπίου**, που έχουν να κάνουν με την αίσθηση του τόπου (*genius loci*), με την ιστορική του δομή και τα **κεκτημένα μέσα στο χρόνο συστατικά του στοιχεία**.

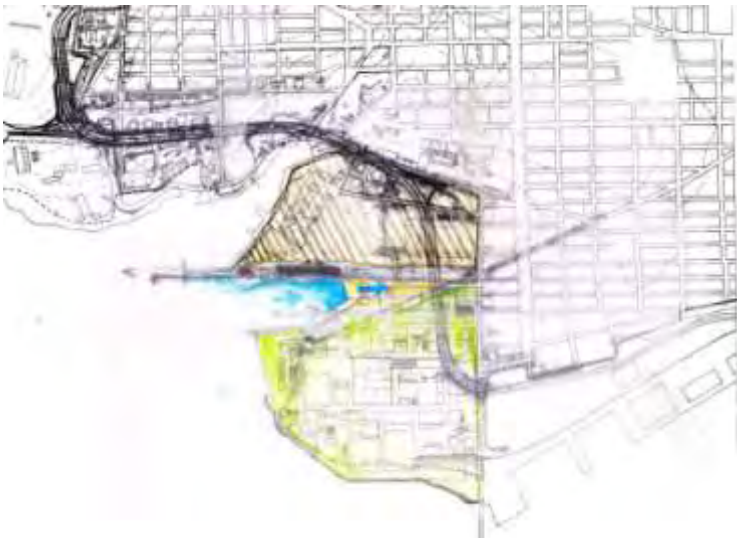

Ο τόπος αυτός, κατεχοχόν εργασιακός, δέχτηκε την κατάκτησή του από πολλαπλά κύματα εργατών, που διημέρευαν και εργάζονταν πάνω σε αυτό το κομμάτι γης, δομώντας κοινωνικές και διαπροσωπικές εμβέλεις σχέσεις μεταξύ τους. Ο ίδιος ο τόπος απέκτησε μια **κοινωνική συνοχή**, πέρα από την συνοχή που οι όμοροι Δήμοι καλλιέργησαν. Η οργάνωση σε ομάδες εργασίας και η συνεχόμενη κι έντονη επαφή με τον χώρο δημιούργησαν σχεδόν "κοινοβιακές" συνθήκες ζωής, δίνοντας μια άλλη διάσταση στον χώρο ιστορικά και χρονικά. Αυτήν ακριβώς την **αίσθηση**, που ανέκαθεν χαρακτήριζε το τοπίο αυτό, θέλει η διπλωματική εργασία να αναπαράξει και να θέσει εκ νέου. Η κοινωνική διάσταση της αρχιτεκτονικής και τοπιακής επίλυσης, όπως θα φανεί και στην συνέχεια, υπήρξε βασικής προτεραιότητας. Στόχος μεταξύ άλλων είναι να **αναδυθεί η κοινωνική συνέχεια και συνοχή** γύρω από ένα βασικό **κτιριακό συγκρότημα** που προτείνεται και που ουσιαστικά θα παίξει τον ρόλο του μαγνήτη κοινωνικών εκδηλώσεων υπό τον τίτλο **Κοινοτικό Κέντρο**. Το κτιριακό συγκρότημα μαζί με

τις υπαίθριες δραστηριότητες που οργανώνονται γύρω του θα προσπαθήσει να **αναβιώσει-προσομοιώσει** την **αίσθηση κοινωνικότητας** και «συνανθρωπισμού» και να **αναπαράξει ποιότητες** εφάμιλλες με αυτές που ιστορικά ανεπτύχθησαν σε αυτό το μέρος.

Μια δεύτερη πτυχή της ταυτότητας του τόπου σχετίζεται σαφώς με την άμεση σχέση που έχει με την **θάλασσα**. Η αίσθηση που δημιουργείται όταν βρίσκεσαι πάνω στο οικόπεδο είναι ότι θέλεις όχι μόνο να προσεγγίσεις την θάλασσα, αλλά κυρίως να την αγγίξεις και να κολυμπήσεις. Ενώ η αίσθηση και η επιθυμία της άμεσης αυτής σχέσης γίνεται έντονη, παρακωλύεται στη συνέχεια λόγω της συνειδητοποίησης της ποιότητας των νερών. Σκοπός λοιπόν της παρούσας διπλωματικής είναι **να εισάγει μια νέα σχέση με το στοιχείο του νερού** που ιστορικά και εκ των πραγμάτων χάθηκε και να **αποκαταστήσει το χαμένο έδαφος και τον χαμένο χρόνο**, μέσα στον οποίο αυτή η υδάτινη λειτουργία ήταν απύσχα.

Η ανάκτηση της χαμένης σχέσης με την θάλασσα και την φύση, μεταξύ άλλων, θα επιτευχθεί με την εξασφάλιση του **κατεβάσματος από την πόλη προς αυτήν**.

ΚΑΤΕΒΑΣΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΝΕΡΟ

Η κεντρική συνθετική ιδέα βασίστηκε στην **αξιοποίηση της νοητής συνέχειας των δύο βασικών δρόμων** που περιγράφηκαν στην παράγραφο της προσβασιμότητας του προηγούμενου κεφαλαίου, της Εθνικής Αντιστάσεως και της οδού Κωστή Παλαμά, έτσι όπως αναπαρίσταται στο σκίτσο που ακολουθεί. Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία από την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης, με τις

συνέχειες, τις ασυνέχειες και τις φυγές, θα μπορούσαμε να δούμε αυτήν την **προέκταση των αξόνων μέσα στο οικοπέδο**, με ρόλο λειτουργικό και δομικό πια.

Οι δύο σημαντικοί οδικοί άξονες, διασταυρώνονται στο σημείο που βρίσκεται ο υδατόπυργος και παρατηρείται ότι και από τους δύο υπάρχει καθαρή οπτική φυγή προς την θάλασσα. Η **δυναμική λοξή χάραξη** του πρώτου "οδηγεί" το βλέμμα από τον Υδατόπυργο προς την καμινάδα στο βάθος του οικοπέδου και αμέσως μετά στην θάλασσα. Ο δεύτερος άξονας, όντας κάθετος στο μέτωπο και **ακολουθώντας τον κάναβο της πόλης**, παρέχει άμεση οπτική φυγή προς το νερό.

Επεκτείνοντας τις δύο αυτές γραμμές και **χαράσσοντας τις εκ νέου**, παρατηρούμε ότι

οριοθετούν το λιμανάκι των Σφαγείων και χωρίζουν το οικόπεδο σε τρία μέρη. Και οι δύο άξονες εισχωρώντας θα διαμορφώσουν δύο συμπληρωματικά αλλά κι από μια πλευρά έντονα αντιπαραθετικά νέα όρια εντός του οικοπέδου. Ο μεν ευθύς δρόμος, η Κωστή Παλαμά **θα στοιχειοθετήσει ένα "σκληρό", σαφές όριο** κι αναφερόμενο στον ιστό της πόλης θα αποτελέσει το νέο όριο προς την επέκταση της πόλης και θα εμφανιστεί σαν **μαχαιριά στο τοπίο**. Με αυτήν την έννοια το σκληρό όριο αποδίδεται στην πόλη και περιγράφεται μέσω της **"αστικοποιημένης φύσης"**, ενώ ταυτόχρονα δηλώνει **το άμεσο κατέβασμα της πόλης προς την θάλασσα**.

Το δεύτερο όριο που ουσιαστικά είναι η προέκταση του λοξού δρόμου, της Εθνικής Αντιστάσεως, προσδίδει μια **δυναμική φυγή προς την θάλασσα**, με ευρεία θέαση προς το βάθος του Σαρωνικού. Επιπλέον αυτός ο άξονας εκτός από το να είναι η νοητή προέκταση της πόλης προς την περιοχή μελέτης, περιλαμβάνει στο οπτικό πεδίο του δύο βασικά βιομηχανικά τοπόσημα, τον υδατόπυργο και την καμινάδα, γεγονός που τον καθιστά πολύ **ισχυρό προοπτικά**. Χαρακτηριστικό του είναι ότι στρέφει το βλέμμα προς την πλευρά του οικοπέδου που έχει "ήπιο" κατέβασμα. Σε αντίθεση με το προηγούμενο σκληρό κι αυστηρό όριο, αυτό είναι **χαλαρό κι εύπλαστο**, συνδιαλέγεται με τις υψομετρικές καμπύλες και στοιχειοθετεί **βασική περιηγητική διαδρομή** μες στο οικόπεδο, μια χαλαρή πορεία, που όπως θα δούμε στη συνέχεια αποδίδεται σαν μια **αρχιτεκτονική μονοκονδυλιά**, όπου περίπατος και φύση γίνονται ένα.

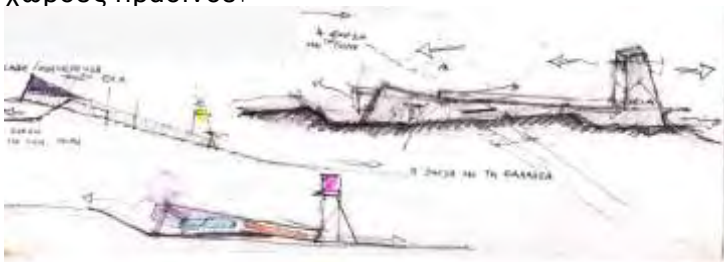
Οι δύο χαράξεις, με διαφορετικό χαρακτήρα κι έκφραση η κάθε μία, θα φέρουν την έντονη αντίθεση μες στο οικόπεδο, μια **αντίρροπη συζυγία**, που συνθετικά κι αρχιτεκτονικά θα προσδώσει τον νέο χαρακτήρα της επέμβασης. Η σχεδιαστική αναπαράσταση της βασικής συνθετικής δομής στο χώρο παρουσιάζεται ως συνάρτηση του **“θετικού”-κτισμένου και “αρνητικού”-κενού χώρου**.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ

Επί αυτών των βασικών χαράξεων, τοποθετούνται **χρήσεις και λειτουργίες**, οι οποίες θα εξασφαλίσουν τις **νέες πρακτικές κατοίκησης**, τις οποίες αναζητά και διερευνά η παρούσα διπλωματική εργασία.

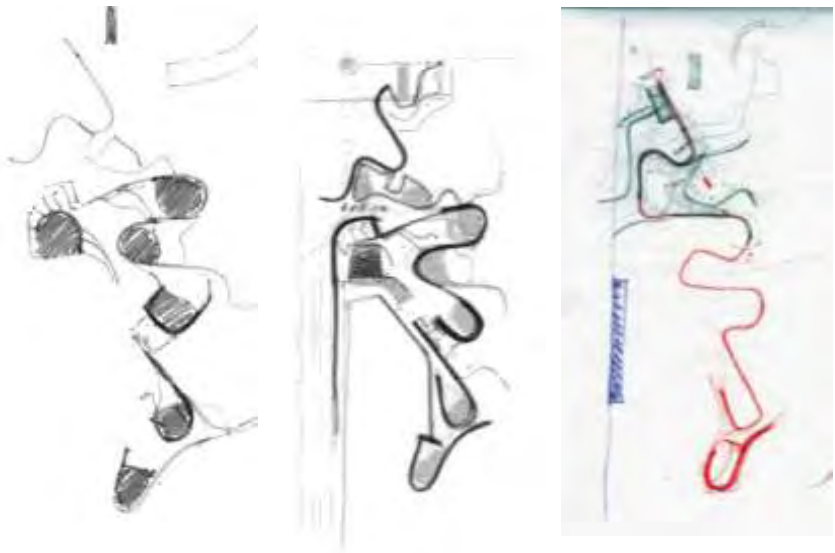
Το σκληρό δυτικό όριο διαγράφει μια **διαρκή, ευθεία, κατηφορική πορεία**, που “τρώνει” το έδαφος και απ’ αυτό το φάγωμα-ίχνος ξεπροβάλλει το κτίριο του Κοινοτικού Κέντρου. Η κεντρική συνθετική ιδέα της παρέμβασης περιγράφει το κτίριο σαν **χαρακιά στο “νεοσύστατο” έδαφος**. Η τοποθέτηση του κτιρίου πάνω στο βράχο, αποτελεί μια συνθετική “μεταφορά” της φρουριακής-οχυρωτικής μορφής και διάταξης της άκρης της πόλης της Δραπετσώνας κι οριοθετεί την “αστικοποιημένη φύση”, περιλαμβάνοντας διαφόρων ειδών αθλητικές εγκαταστάσεις, δραστηριότητες και οργανωμένους χώρους πρασίνου.

Η διαδρομή-χαρακιά **καταλήγει στο νερό** και με αυτόν τον τρόπο τόσο στην πραγματικότητα, όσο και στην συμβολική του διάσταση, καταφέρνει να εξασφαλίσει αφενός την αμεσότητα με την θάλασσα κι

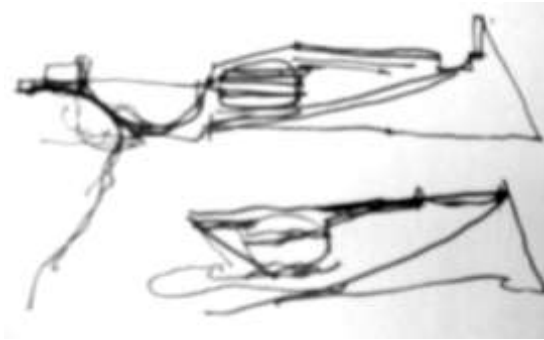
αφετέρου ένα **τελευταίο παρατηρητήριο προς την πόλη**, μέσω του υψηλού κτιριακού όγκου διημέρευσης, που θα περιγραφεί στη συνέχεια. Η αίσθηση που εξ' αρχής αιωρείται, όταν κανείς εισέρχεται στο οικοπέδο, της άμεσης αναζήτησης και επαφής με το στοιχείο του νερού, αναβιώνει με αυτήν την **απευθείας σύνδεση της πόλης με την ακτή**. Ταυτόχρονα το υπάρχον γήπεδο, η υψηλή περιφραξη του οποίου, αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα οπτικά και λειτουργικά εμπόδια, απομακρύνεται και στη θέση του δημιουργείται πλάτωμα που ανοίγει το μέτωπο της πόλης, με "σηματοδότες" τον Υδατόπυργο και το κτίριο Κανελλοπούλου.

Όσον αφορά στον άλλο άξονα, εισερχόμενος μες στο οικοπέδο, καταγράφει μια ελεύθερη περιηγητική διαδρομή, που **συνομιλεί με το φυσικό περιβάλλον**, συγγέεται με αυτό και δημιουργεί ένα **δίκτυο τεχνητών πισινών**. Στα πρώιμα ήδη σκίτσα διαφαίνεται η πρόθεση όσον αφορά στην καμπύλη γραμμή, να ακολουθεί την λογική ενός **αυλακιού που κατεβάζει το υγρό περιεχόμενό του από ψηλά προς τις χαμηλότερες περιοχές του οικοπέδου**. Ο καμπυλόμορφος κεντρικός άξονας διατρέχει ελισσόμενος την μακριά διάσταση του οικοπέδου, με κατεύθυνση προς τη θάλασσα. Οι πισίνες προσαρμόζονται στις υψομετρικές καμπύλες του εδάφους τόσο κατά το ύψος τους, όσο και κατά την φορά-κατεύθυνση τους.

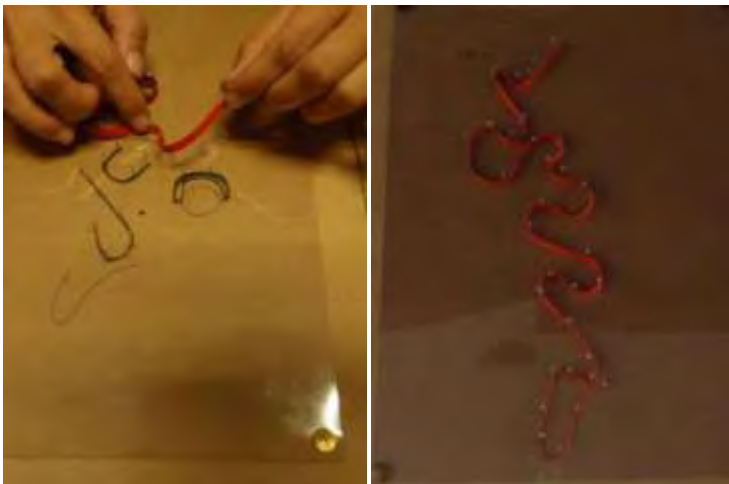

Ο άξονας εισερχόμενος, μεταφράζεται αρχιτεκτονικά σαν μια μονοκονδυλιά, δίνοντας **την αίσθηση ενός εσωτερικού κύματος** μες στο οικοπέδο. Η συνθετική απόφαση που λαμβάνεται είναι η τοποθέτηση των πισινών στα κοίλα τμήματα της μονοκονδυλιάς, η οποία παίρνει πλάτος 5 μέτρων και ορίζει την κατηφορική διαδρομή. Με αυτόν τον τρόπο η διαδρομή κινείται γύρω από τις πισίνες, τις περιγράφει

και τις αγκαλιάζει. Η καμπύλη πορεία χειρίζεται τις δύο πλευρές της με διαφορετικό τρόπο, ως προς την **προσαρμογή τους στο έδαφος**. Η μεν ανατολική πλευρά της προσαρμόζεται αρμονικά στις ήπιες κλίσεις του εδάφους, ενώ η δυτική, που πρέπει να προσαρμοστεί σε εντονότερες κλίσεις, δέχεται τοιχίο, που την περιβάλλει, στραμμένο άλλοτε προς τα μέσα κι άλλοτε προς τα έξω, δίνοντας την αίσθηση ότι ίπτασαι του γκρεμού ή ότι στέκεσαι σ' ένα βάθρο πάνω απ' αυτόν.

Για την τοπιακή επέμβαση στόχος τέθηκε να βρεθεί η **κατάλληλη εκείνη μονοκονδυλιά**, που ιδανικά προσαρμοσμένη στο έδαφος θα είχε την **απαραίτητη ένταση σχήματος**, εναλλαγή κοίλων και κυρτών, ώστε να προκαλεί σαφώς το κατέβασμα της. Εν ολίγοις διερευνήθηκε ο ρυθμός, οι περίοδοι αλλαγής της φοράς της καμπύλης και οι συνθετικοί μηχανισμοί λειτουργίας μιας τέτοιας κίνησης.

Το κομμάτι του οικοπέδου που "μπλέκεται" με την ελισσόμενη διαδρομή, λειτουργεί ως μια **"αλώβητη φύση"**, που ενισχύεται με είδη φύτευσης που συναντώνται στην περιοχή και ανταποκρίνονται στις δεδομένες κλιματικές, εδαφολογικές κι άλλες συνθήκες (αλμυρίκια, πεύκα, διάφορα είδη θάμνων). Στην ουσία αυτό το κομμάτι θα αποτελέσει κομμάτι του **"θεματικού βιομηχανικού πάρκου"**.

Η βασική καμπύλη διαδρομή αναλύεται σε περισσότερες καμπύλες, που δημιουργούν το τελικό σχήμα της επέμβασης και οι οποίες διαμορφώνουν τις πλάζ και τις πολλαπλές προσβάσεις από διαφορετικά υψόμετρα προς το δίκτυο των πισινών. Πάνω στην διαδρομή ξεχωρίζουν, ανάμεσα σε άλλα, **τρία βασικά επίπεδα**. Το +18.00 επιδέει την καμπύλη διαδρομή με την έναρξη του κτιριακού συγκροτήματος του Κοινοτικού Κέντρου. Το +11.00 συνδέει την διαδρομή με την πάνω πλευρά του νέου υπαίθριου αμφιθεάτρου και το βιομηχανικό κτίριο (πέτρινης αποθήκη), που μετατρέπεται σε μουσείο βιομηχανικής ιστορίας. Τέλος το επίπεδο +5.00 περιλαμβάνει την παλιά καμινάδα και τα Σιλό. Το δίκτυο των πισινών καταλήγει σε τελευταίο πισίνα, στο επίπεδο +3.00, από το οποίο μπορεί κανείς είτε να προσεγγίσει το Κοινοτικό Κέντρο μέσω εσωτερικής περιπατητικής διαδρομής, είτε να πλησιάσει την αποβάθρα και το νερό.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Η πρόταση λοιπόν περιλαμβάνει:

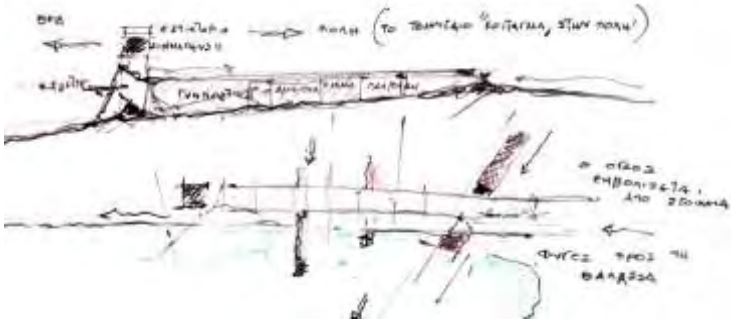
- Την κατηφορική πορεία προς τη θάλασσα και τη δημιουργία του Κοινοτικού Κέντρου, που αναπτύσσεται βαθμιδωτά επί του σκληρού ορίου και συνδιαλέγεται μαζί της

- Τη δημιουργία ενός δικτύου υπαίθριων πισινών, που σε συνδυασμό με την ελεύθερη πορεία αναπαριστά ένα «κύμα» στη στεριά

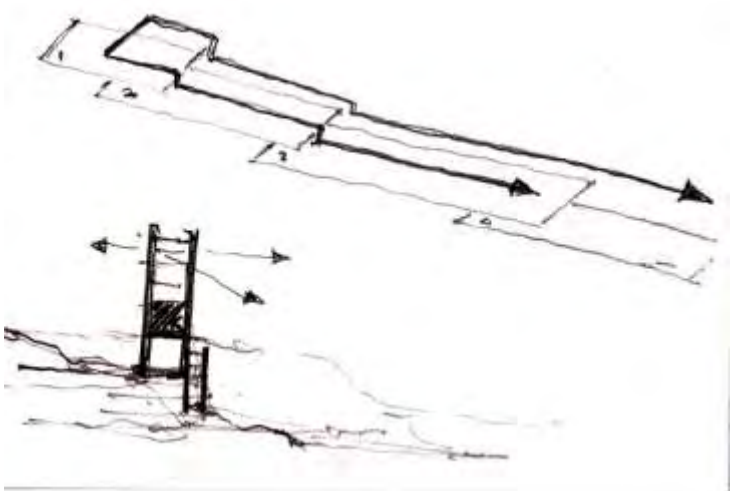

Όσον αφορά στο κτίριο, αυτό συντίθεται από τρεις κάθετες «μαχαιριές» που ουσιαστικά μεταφράζονται αρχιτεκτονικά σε δομικά τοιχία και συγκροτούν τον εσωτερικό κι εξωτερικό χώρο του, τους κλειστούς και τους υπαίθριους χώρους. **Μέσα στα όρια των δύο κατακόρυφων τοιχίων, πραγματοποιείται το πλάσιμο της κτιριακής μάζας και σε συνεργασία με το τρίτο, που συγκρατεί το χώμα του γκρεμού,**

δημιουργούνται υπαίθρια επίπεδα σκαλωτής διάταξης προς τη θάλασσα και ραμποιδής γραμμική πορεία. Στον εσωτερικό του κορμού, οι χώροι που αναπτύσσονται, υφίστανται μία **ιδιόμορφη διάλυση του ορθοκανονικού κανάβου με λοξές χαράξεις**, καθορίζοντας έτσι βασικούς υπαίθριους χώρους -πλατώματα του ισογείου. Η μάζα δηλαδή του κτιρίου **εμβολίζεται** από δομικά στοιχεία διαφορετικής διεύθυνσης και φόρμας, που εξελίσσονται σε πλατώματα που διακόπτουν την υπαίθρια γραμμική πορεία.

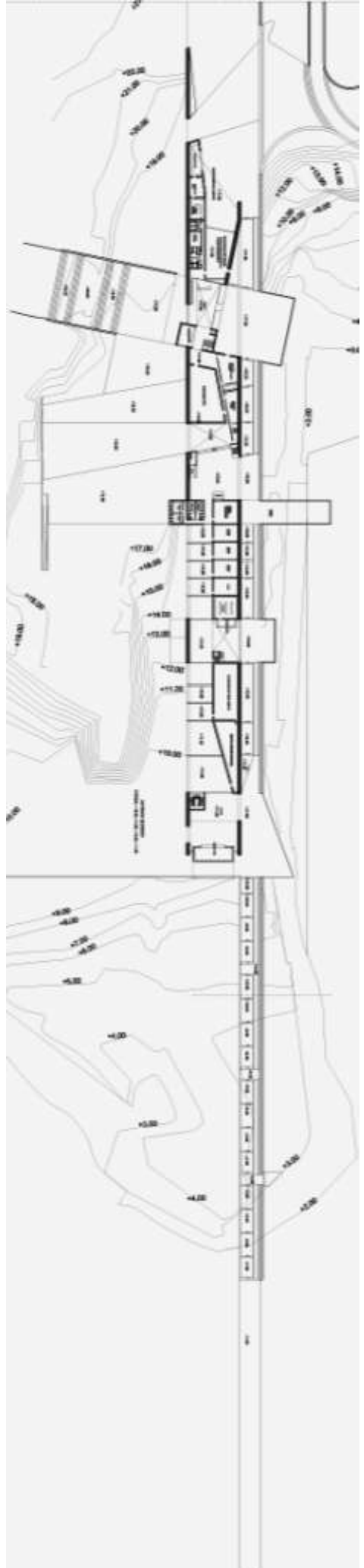
Στην κατασκευαστική επίλυση, οι τρεις αυτές «μαχαιριές» αποδίδονται με διαφορετικό τρόπο: οι μεν δύο του κτιρίου αποκτούν γραμμικά ανοίγματα (με πύκνωση και αραιώση κατά τόπους) οπότε ελαφραίνουν σε όψη, ενώ αυτός της πορείας αποδίδεται συμπαγής και ενιαίος.

Πιο αναλυτικά και σε αναφορά με τον πρώτο άξονα, την χαρακιά στο τοπίο, πάνω σε αυτήν εξελίσσεται το Κοινοτικό Κέντρο, βασικά πλατώματα του οποίου είναι το +17.00, το +15.00, το +13.00 και το +11.00. Η χαρακιά αποτελείται από το ίδιο το γραμμικό κτίριο και από την επίσης γραμμική, παράλληλη, κατηφορική, ραμποιδής πορεία, που καταλήγει σε ευθύγραμμη

αποβάθρα στο επίπεδο +2.00 πάνω από το νερό. Ο **μακρόστενος αυτός άξονας** δεν υποδηλώνει μόνο το **κατέβασμα της πόλης προς την θάλασσα**, αλλά υπονοεί ταυτόχρονα και την αντίστροφη κίνηση, από το νερό προς την πόλη. Θεωρώντας ότι η νότια πλευρά του οικοπέδου είναι μια δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό, η προβλήτα θα μπορούσε να παραλαμβάνει επισκέπτες, ακόμα κι από τα κρουαζιερόπλοια και να τους διοχετεύει προς το Κοινοτικό Κέντρο και τον **όγκο διημέρευσης**, καθώς και προς τις υπαίθριες αθλητικές δραστηριότητες. Η τροφοδοσία και οι χώροι στάθμευσης εξυπηρετούνται από τον πλαϊνό δυτικό δρόμο και βρίσκονται σε άμεση επαφή με το κτίριο.

Το Κοινοτικό Κέντρο αναπτύσσεται σε βασικά επίπεδα, που περιλαμβάνουν **οργανωμένες χρήσεις**. Τα βασικά πλατώματα υποδηλώνονται με την ύπαρξη εξωστών ή με ογκοπλαστικούς ή άλλους αρχιτεκτονικούς χειρισμούς. Η κατά βάση εξωτερική ραμποιδής διαδρομή άλλοτε αναπτύσσεται παράλληλα κι ανεξάρτητα από το κτίριο κι άλλοτε εντάσσεται μέσα στο κτιριακό περίβλημα, οπότε διαδρομή και κτίριο γίνονται ένα. Το ίδιο το κτίριο, όπως άλλωστε και η χάραξη της παράλληλης σε αυτό διαδρομής, **αναφέρονται στον αστικό ιστό** και συγκεκριμένα σε πλευρά του οικοδομικού

τετραγώνου δυτικά του λοξού οδικού άξονα, της Εθνικής Αντιστάσεως. Στην πραγματικότητα η "χαρακιά", που περιγράφει την αρχιτεκτονική επίλυση, έχει κι αυτή πλάτος κι αναλύεται σε τρία μέρη, στο ίδιο το κτίριο, στην παράλληλη κατηφορική πορεία μέσω αλληπάληλων επιπέδων και της ραμποιδούς επίσης παράλληλης σε αυτά διαδρομής. Τα βασικά επίπεδα της κατηφορικής πορείας συνδυάζονται με άλλα που οδηγούν στην δυτική πλευρά του κτιρίου, που στεγάζονται όλες οι αθλητικές δραστηριότητες.

Στο επίπεδο +17.00 τοποθετούνται οι χρήσεις που σχετίζονται με την εκπαίδευση και περιλαμβάνει αίθουσες κεραμικής, ζωγραφικής, πλαστικής, χειροτεχνίας, χορού και υποκριτικής, καθώς και αμφιθέατρο για διαλέξεις και αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, που εξυπηρετεί τόσο για παραστάσεις όσο και για οποιαδήποτε κοινωνική εκδήλωση, τονώνοντας με αυτόν τον τρόπο την αρχική αίσθηση που θέλαμε να δώσουμε, της **κοινωνικής συνοχής και της νέας πρακτικής κατοίκησης του χώρου**. Οι προαναφερθέντες χώροι και δραστηριότητες υποστηρίζονται από διοίκηση και ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, ενώ μέσω του foyer το κτίριο επικοινωνεί με τον χώρο των γηπέδων κι των λοιπών αθλητικών εγκαταστάσεων.

Στο επίπεδο +15.00 τοποθετούνται όλες οι εσωτερικές αθλητικές δραστηριότητες, καθώς και το εσωτερικό αμφιθέατρο. Στους χώρους συμπεριλαμβάνονται η σάουνα, η αίθουσα spinning, τα ομαδικά προγράμματα yoga και aerobic, τρεις αίθουσες squash που μαζί με το ιατρείο είναι τοποθετημένες βαθμιδωτά στα επίπεδα ανάμεσα στο +15.00 και +13.00.

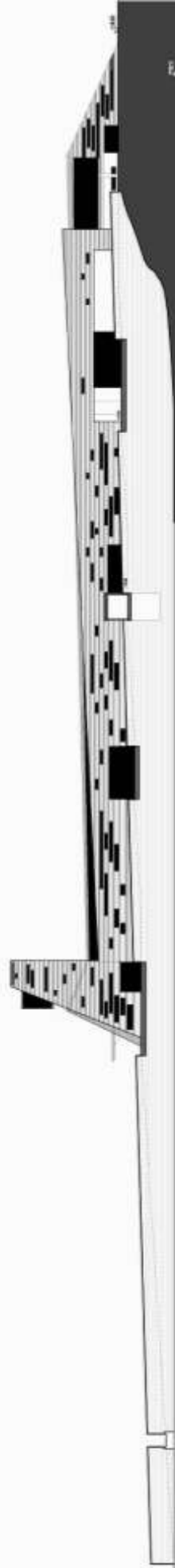
Το επίπεδο +13.00 περιλαμβάνει την είσοδο για το παγοδρόμιο, την reception για την παραλαβή των παγοπέδων, ενώ η ίδια η αίθουσα του παγοδρομίου (διαστάσεων 20X30μ) αιωρείται από πάνω στο επίπεδο +15.00. Η

αίθουσα λόγω των διαστάσεων της εμπόδιζε το κατέβασμα και γι' αυτόν τον λόγο επιλέχθηκε να τοποθετηθεί ψηλότερα, ενώ ταυτόχρονα κρατήθηκαν οι ηλεκτρομηχανολογικοί του χώροι στο +13.00. Ένας επιπλέον λόγος όμως ήταν και για να απελευθερωθεί η εσωτερική κίνηση και η ελεύθερη πρόσβαση, μέσω ημιυπαίθριων βαθμιδωτών επιπέδων προς το κτίριο διημέρευσης.

Τέλος στο +11.00 αναπτύσσεται ο **ψηλός όγκος της διημέρευσης**, που θεωρείται σαν ο **φάρος που στρέφεται προς την πόλη**. Παραλαμβάνει τόσο τους επισκέπτες που έρχονται από την πόλη, όσο κι όσους επιλέξουν να φτάσουν από την μεριά της θάλασσας. Το ισόγειο ουσιαστικά είναι ένας ανοιχτός, ημιυπαίθριος χώρος, που στρέφεται προς το κτίριο και προς το κατέβασμα της ράμπας και προορίζεται να φιλοξενεί ημιυπαίθριες εκθέσεις. Περιλαμβάνει επίσης και αίθουσα υποδοχής. Πρόκειται για τετραώροφο κτίριο με εσωτερικό κλιμακοστάσιο, το οποίο στον δεύτερο όροφο αποκαλύπτεται σαν ογκοπλαστικό στοιχείο, αναπαριστώντας και μεταφέροντας κατασκευές ή δομές που συναντώνται επί το πλείστον σε λιμενοβιομηχανικές ζώνες, όπως είναι οι γερανοί.

Στα υψηλότερα επίπεδα φιλοξενούνται οι χώροι διημέρευσης, που απαρτίζονται από το κεντρικό σαλόνι, που μεταφέρει την αίσθηση της **σάλας карабиού** με εσωτερικό μπαρ και καθιστικό, τις απομονωμένες αίθουσες ξεκούρασης με κουκέτες και αίθουσα playroom για τα παιδιά. Στον τελευταίο όροφο βρίσκεται το πολυτελές εστιατόριο με ιδανική θέα και προς την θάλασσα και προς την πόλη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός Α., Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1998
- Κλουτσινιώτη Ο. & Μεσαρέ Σ.Σ., Χωροταξική-πολεοδομική μελέτη ανάπλασης της βιομηχανικής περιοχής στα όρια του Δήμου Δραπετσώνας, στοιχεία για την τροποποίηση του Γ.Π.Σ., πρώτη έκθεση, έκδοση του Δήμου Δραπετσώνας, Αθήνα 2006α
- Κλουτσινιώτη Ο. & Μεσαρέ Σ.Σ., Χωροταξική-πολεοδομική μελέτη ανάπλασης της βιομηχανικής περιοχής στα όρια του Δήμου Δραπετσώνας, Τεύχος 1, Χωροταξική Μελέτη – Πολεοδομική Προμελέτη, έκδοση του Δήμου Δραπετσώνας, Αθήνα, (2006β)
- Μπελαβίλας Ν. & Αγριαντώνη Χ., Ιστορικός Βιομηχανικός Εξοπλισμός στην Ελλάδα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ/Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα
- ΟΡΣΑ, «Μελέτη τροποποίησης των Γ.Π.Σ. Δραπετσώνας-Κερατσινίου ως προς την παραλιακή λιμενοβιομηχανική ζώνη», Έκδοση του ΟΡΣΑ, Αθήνα (1996)
- Παπαγιάννης Θ. και Συνεργάτες ΑΕΜ, Ανάπτυξη παραθαλάσσιας περιοχής Δραπετσώνας-Κερατσινίου. Πολεοδομική Μελέτη – Έκθεση Α' φάσης, Αθήνα 2005
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Αθήνα 1998, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π./ Εκδόσεις Οδυσσεάς
- Λιγδιανός Α., «Νέο πάρκο στο λιμάνι», άρθρο στην εφημερίδα Realnews, Κυριακή 8 Νοεμβρίου 2009
- Μπελαβίλας Ν., «Λιπάσματα Δραπετσώνας. Σύντομο χρονικό μιας απώλειας», στο Ανώνυμη ελληνική εταιρία χημικών προϊόντων και λιπασμάτων (1909-1993), Λιπάσματα Δραπετσώνας, Αθήνα 2007, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Σπυριδάκης Μ., «Απασχόληση και ανάπτυξη στην παράκτια πόλη. Η περίπτωση των λιπασμάτων Δραπετσώνας», στο Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις, Νήσος, Αθήνα 2009
- Μπαλαμπανίδης Δ., «Αναπλάσεις σε παράκτιες λιμενοβιομηχανικές ζώνες. Το παράδειγμα των λιπασμάτων Δρα[ετσώνας]», Μεταπτυχιακή Σπουδαστική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β' Πολεοδομία-Χωροταξία, Αθήνα 2009
- Τσαδάρη Σ., «Ανάπλαση στη λιμενοβιομηχανική ζώνη της Δραπετσώνας» Μεταπτυχιακή Σπουδαστική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β' Πολεοδομία-Χωροταξία, Προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα, Αθήνα 2007-08
- Μπίρης Τ., Αρχιτεκτονικής σημάδια και διδάγματα-στο ίχνος της συνθετικής δομής, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996
- Fairbrother N., New lives new landscapes, The architectural Press, London 1971
- IFLA Symposium, Art and landscape, Panayiotis and Effie Michellis foundation, Athens 1998
- Lorzing H., The nature of Landscape, 010 Publishers, Rotterdam 2001

- Νικολαΐδου Σ., Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993
- Trinder B., The making of the Industrial Landscape, Phoenix Giant, London 1982
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό ίδρυμα Ερευνών, Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π./Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1998
- Βορεάκου Μ., Μουγγολιά Α., Δραπετσώνα: Πολλαπλές αναγνώσεις ενός βιομηχανικού τοπίου, Διάλεξη 9^{ου} εξαμήνου, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα 2003
- Ευαγγελίδου Μ., Πάλλα Α., Πρόγραμμα ανάπλασης λιμενοβιομηχανικής ζώνης Δραπετσώνας και Κερατσινίου, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, Αθήνα 2001
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής/Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, Αθήνα Μεσογειακή Πρωτεύουσα, Στρατηγικές και προτεραιότητες του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας/Αττικής 2021, Αθήνα 2011
- Μιχελή Λ., Πειραιάς. Από το Πόρτο Λεόνε στη Μαγχεστρία της Ανατολής, Γαλάτεια, Αθήνα 1993
- Τσοκόπουλος Β., Πειραιάς 1835-1870- Εισαγωγή στην ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, Εταιρεία Οικονομικής και κοινωνικής Ιστορίας της Ελλάδας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Λιάλιος Γ., «Στη Δραπετσώνα πια θα έχουμε ζωή», http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/w_articles_civ_1197850_03/09/2006_196238
- Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, <http://www.yen.gr/yen.chtm?prnbr=31350>
- Πρωτοβουλία Αγώνα για Ενιαίο Άλσος, <http://eniaioalsos.blogspot.com/>
- Γιόγιακας Π., Τα Νέα, Δραπετσώνα: Μητροπολιτικό Πάρκο 660 στρεμμάτων θα γίνει στα Λιπάσματα <http://ellas2.wordpress.com/2010/05/31/>
- Greekscapes, Δραπετσώνα: Το σύγχρονο τοπίο μίας πρώην βιομηχανικής περιοχής, <http://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/2010-01-21-18-38-00/101/115-drapetsona.html>

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ

- Παπαγιάννης Θ. και Συνεργάτες ΑΕΜ, Ανάπτυξη παραθαλάσσιας περιοχής Δραπετσώνας-Κερατσινίου. Πολεοδομική μελέτη – Έκθεση Α' φάσης, Αθήνα 2005